

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

AHİRET İNANCININ İNSAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

RUMEYSA AYDIN

DANIŞMAN

PROF. DR. SÜLEYMAN TOPRAK

KONYA-2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rumeysa AYDIN		
	Numarası	17810601252		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rumeysa AYDIN

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rumeysa AYDIN		
	Numarası	17810601252		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK		
Tezin Adı	Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri			

“Son, son gün veya sonra olan” anlamlarına gelen ahiret ölümden sonraki dirilişin ardından başlayan hayattır. Ahiret Kur’an ‘da dünya hayatından sonraki ebedi yaşam için kullanılan bir kavramdır.

Ahirete iman etmek, inanç esasları arasında özel bir yer işgal eder. Bunu birçok ayet ve hadisten de anlamak mümkündür.

Bu dünyada Rabbinin rızasını gözeterek, O’nun davası için her türlü meşakkate, zorluğa katlanan insanlar için ahirette bunun karşılığı vardır. Bir Müslüman dünyada Rabbine olan bağlılığından dolayı gördüğü eza ve cefalarla hiçbir zaman alçalmaz, aksine Allah katında daha fazla yükselir.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Rumeysa AYDIN		
	Student Number	17810601252		
	Department	Fundamental Islamic Sciences/ Kalam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Süleyman TOPRAK		
Title of the Thesis/Dissertation	The Effects of Belief in the Hereafter on Human			

The hereafter, which means "the last, the last day or after", is the life that begins after the resurrection after death. The Hereafter is a concept used in the Qur'an for eternal life after the life of this world.

Belief in the Hereafter is one of the fundamentals of belief. It is possible to understand this from many verses and hadiths.

People who endure all kinds of hardships for the acquiescence and cause of Allah in this world will be rewarded in the Hereafter. A Muslim never demote from the troubles and difficulties she experiences in the world because of her devotion to Allah, on the contrary, her value increases in the sight of Allah.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖNSÖZ	v

BİRİNCİ BÖLÜM

AHİRET İNANCININ İSLAM İNANÇ ESASLARI ARASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

A. Ahiret İmanın Gerekliliği	1
B. Ahiret İnanmayanların Durumu	5
C. Ahiret Halleri	11
1. Kabir ve Berzah.....	11
2. Ba's	12
3. Haşr	12
4. Hesap ve Sual.....	14
5. Mizan.....	15
6. Sırat	15
7. A'raf.....	16
8. Cennet	17
9. Cehennem.....	18
D. Ahiret Hayatının Ebediliği	20

İKİNCİ BÖLÜM

AHİRET İNANCININ İNSANA SAĞLADIĞI FAYDALAR

A. Ahiret İnancının Psikolojik Etkileri	27
1. İnsandaki Ebedilik Duygusunu Tatmin Edişi.....	27
2. Ölüm Korkusunu Kaldırışı	31
3. Ebedi Cennet Ümidi ve Cehennem Korkusu	35
4. Pişmanlık ve Tövbe Duygusu	39
B. Ahiret İnancının Sosyolojik Etkileri	43
1. Dünya ve Ahiret Dengesini Temin Edişi	44
2. Toplumsal Barışa Katkıda Bulunuşu	46
3. İnsanların Birbirlerini Hayra Davet Etmelerine Vesile Oluşu	49
C. Ahiret İnancının Ahlaki Etkileri.....	51

1. Ahlak Üzerindeki Etkileri	51
a. Bireysel Ahlak Üzerindeki Etkileri	57
b. Toplumsal Ahlak Üzerindeki Etkileri	60
c. Ekonomik Ahlak Üzerindeki Etkileri	61
2. Ahiret İnançının Adaletin Gerçekleşmesine Etkisi.....	63
3. Ahiret İnançının İnsanları Sabır ve Ümide Sevk Edişi	67
SONUÇ	74
BİBLİYOGRAFYA	76

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
as	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bsk.	:Baskı
c.	: Cilt
cc.	:Celle Celaluhu
ev .	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
OMÜİFD	:Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
sy.	:Sayı
sav.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
trc	:Tercüme
vb	: Ve benzeri
vs	: Vesaire
yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Temel iman esaslarından biri olan ahirete iman, İslam düşüncesinin önem verdiği konuların başında gelmektedir.

Ahirete iman Kur'an'ın ehemmiyetle üzerinde durduğu konuların başında yer almaktadır. İnsanların Allah'a teslim olmaları, İslam dinine girmeleri ahirete iman ile mümkündür. Ahirete iman ile insan kendisini her türlü şirk, küfür ve cahiliye düşüncesinden uzak tutar, İslam'ı kendisine yaşam biçimi olarak kabul eder.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik akıldır. İnsan aklıyla gerçeği idrak eder ve bu hayatın sadece dünyadan ibaret olmadığını bilir. Fani hayatını sonlandıracak olan ölüm ise ebedi hayatın başlangıcıdır.

İnsan fitratı gereği inanmak ister, aklını kullanan insan gayba inanır. Ahirete iman da gayba imandır. Ahiret inancı insanı ebedi hayata hazırladığı gibi bu hayatta da onu her alanda etkilemektedir. Tezimizin ana başlığı da "Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileridir".

Bu çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm de ahiret inancının İslam inanç esasları arasındaki yeri ve öneminden bahsedilmekte ikinci bölümde ise tezimizin ana konusu olan ahiret inancının insan üzerindeki çeşitli etkilerinden bahsedilmektedir.

Bu çalışmayı hazırlarken her zaman yardımcı olan ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Süleyman TOPRAK'a, teşekkürlerimi sunarım.

Rumeysa AYDIN

KONYA-2022

BİRİNCİ BÖLÜM

AHİRET İNANCININ İSLAM İNANÇ ESASLARI ARASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

A. Ahirete İmanın Gerekliği

Kur'an-ı Kerim'de önemle üzerinde durulan tevhit inancı, temel esaslardan olan ulûhiyet ve ahiret inancı üzerine inşa edilmiştir. Yeniden dirilişten sonra mahşerde insan dünyada yaptığı bütün fiillerinden hesaba çekilir, iyi veya kötü fiillerine göre mükâfat veya ceza alacağı ebedi hayatın kendisini beklediğine inanmaktadır. Buna istinaden İslam, geçici dünya hayatının ardından, insanları bekleyen ebedi bir hayatın varlığına olan inancı en temel inanç esaslarından biri olarak kabul eder.¹

“Son, son gün veya sonra olan”² anlamlarına gelen ahiret ölümden sonraki dirilişin ardından başlayan hayattır. Ahiret Kur'an 'da dünya hayatından sonraki sonsuz hayat için kullanılan bir kavramdır.

Ahiret hayatı iki aşamalıdır; İlki öldükten sonra başlayıp dirilişe kadar devam eden kabir hayatı, ikincisi ise dirilişle başlayıp sonsuza kadar süren ebedi hayattır. Kişinin ferdi olarak hayatını kaybetmesi, kıyamet-i suğra (küçük kıyamet), diğeri ise dünya hayatının son bulacağı ve bütün canlıların hayatlarının sona ereceği kıyamet-i kübra (büyük kıyamettir). İnsanların bir kısmı dünya hayatını yaşarken, hayatını kaybetmiş olanlar ise ahiret boyutu içine girmektedir. Kişinin ölümü ile kendi ahiret hayatı, tüm kâinatın yerle bir olup canlıların yok olması ile de asıl ahiret hayatı başlayacaktır.

Eski Ahid'de hayatın sona ermesiyle ruhun ölümsüzlüğü, hayatta iken işlenen günahların tesbit edildiği, ahirette Ru'yetullah'ın gerçekleşeceği ve yapılan her işin karşılık bulacağı ifade edilmektedir. Yeni Ahid'de ise ahiret ve

¹ Selim Özarlan, *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, s.15

² Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.543.

mücazat inancı açık bir şekilde ifade edilmiştir.³ Kur'an-ı Kerim'de ise ahiret konusu kendisinden önceki semavi kitaplara göre daha kapsamlı işlenmiş ve çok daha geniş yer almaktadır.⁴

Kur'an-ı Kerim'de ahiret hayatı İsrâfil aleyhisselam'ın sûra üflemesi ile kıyametin kopmasından, tüm canlıların hayati fonksiyonlarını yitirmesi, sûra tekrar üflemesi ile insanların tekrar diriltip, mahşer yerine sevk edilmelerine ve orada hesaba çekileceklerine, bunun sonucunda insanların amellerine göre cennet veya cehenneme konulmalarına kadar geniş bir şekilde anlatılmıştır.⁵

Kur'an-ı Kerim ve İslam dininin büyük önem verdiği konulardan biri de ahiret inancıdır. Nitekim Kur'an'da çok fazla ayette ahiret gününden bahsedilmiştir. Kur'an-ı Kerim vermiş olduğu açık deliller ve örneklerle ahiret inancını insana kazandırmayı amaçlamıştır. Ahiret hayatı hakkında bilgi veren, ahiretin varlığını ispat eden ve bu konuda şüpheye yer vermeyen nakli deliller; muhkem ayetler ve sahih hadislerdir.

Ahirete iman etmeyen gerçek mümin olamaz. Çünkü ahiret gününe inanmak İslam inancının bir parçası, imanın bir rüknüdür. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de müminlerin özellikleri sayılırken: “(Onlar) namaz kılan, zekât veren ve ahirete de kesinlikle inanan (müminlerdir).”⁶ buyurulmaktadır. Başka bir ayet-i kerimde de: “Ey Muhammed, onlar sana indirilen kitaba da, senden önce indirilene de inanırlar; ahirete de onlar kesinlikle inanırlar.”⁷ buyrulur.⁸

Ahiret konusu birçok müfessirin ittifakıyla, Tevhid ve Nübüvvet ile beraber Kur'an-ı Kerim'in temel konuları arasında yer almıştır.

Ahirete iman, iman esaslarından birisidir, Kur'an'da “el-yevmulâhir” (son gün) şeklinde zikredilmiştir. Allah'a ve O'nun yeryüzüne rehber, elçi olarak

³ Markos, 12/18-27; Luka, 20/27-38.

⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulumi'd Din*, IV, 516-517.

⁵ Zümer, 39/6.

⁶ Neml, 27/3.

⁷ Bakara, 2/4.

⁸ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, s.440.

gönderdiği peygamberlerine iman etmek, insanların sorumlu olduğuna inandığının da göstergesidir. Sorumluluk bilinci kişiyi, yaptıklarının karşılığını göreceği ahiret hayatına inanmayı gerekli kılar⁹. Ahiret inancı olmayan kimse dinin sınırları dışına çıkar. Bu şekilde inanç bozukluğu oluşur ve o kimseler için Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse o tam olarak sapıtmıştır."¹⁰

Vahyin esas neticelerinden birisi Allah inancının yanında ahiret hayatıdır. Fani dünyaya ayak basan her canlı kendisine biçilen süre dolunca ebedi âleme göç eder. Bu göç insanın tamamen yok oluşu değil, asıl hayatını idame ettireceği sonsuz âlemdir. İnsanoğlu öldükten sonra tekrar diriltilecek ve bu dünyada yaptıklarının karşılığını ahirette görecektir.

Materyalistler hayatın, sadece bu dünyada yaşanandan ibaret olduğunu savunurlar. Fakat dünya hayatından sonra ahiret, öbür dünya, sonsuz âlem, beka âlemi, gerçek hayat ve meâd denilen bir başka hayat vardır. Bu dünyada elde edilememiş olan kesin sonuçlar, görülememiş hesaplar gerçek şekliyle o dünyada görülecek ve hakikat ile neticelenecektir. Pozitivist düşünörlere göre de ahiret, sonsuz hayat arzusuna sahip insanların muhayyilesinin sonucudur.¹¹ Hâlbuki Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen tüm peygamberlerin ortak gayesi tevhidin ana ilkesi olan Allah'a ve ahirete imanı insanlara tebliğ etmektir. Geçmişten günümüze kadar gelen dinlerin en ilkelinden, en gelişmişine kadar bütün dinlerde ahiret görüşü vardır.

Günümüzde bazı filozoflar ahireti, dünya hayatından sıkılan, bu dünyadaki sorunlardan uzaklaşmak isteyen, mutluluk ve özgürlük arzu eden insanların akıllarının icadı olduğunu iddia etmektedirler. Oysa hayali bir düşünce insan hayatında büyük bir önem taşımaz ve geniş yer kaplayıp, insanın yaşam biçimini kontrol altında tutup onu şekillendiremez. Allah Teâla Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, işte bunların

⁹ Topaloğlu, "Ahiret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.543.

¹⁰ Nisa, 4/136.

¹¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, s.284.

rahmetimden ümitleri yoktur ve bunlar için acı bir azap vardır."¹² ayetinde de ifade edildiği gibi ahireti inkar edip, boş safsata olarak görenler, çetin bir azaba çarptırılacaklardır.

Ahiret hayatının niteliği ve oradaki durumlar, duyularla idrak edilemeyen, gayba ait konular olduğu için ne akıl ile ne de deney ve gözleme dayanan pozitif bilimlerle açıklanır. Ahiret hakkındaki bilgi kaynakları Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerdir. Bunların dışında akli bir yorum yapılamaz. Bunu ancak Allah cc. bilir, insanoğlu ise bunların varlığına inanmalı, mahiyeti hakkında yorum yapmamalıdır.

İnsanın yaratılışındaki gaye ve dünyaya gönderilişindeki sebep Allah'ı tanımak O'nun emirlerini yerine getirip nehiylerini terk etmektir. Bunun karşılığında Allah (cc.) iman edenleri ebedi cennetine koyacak ve müminlere sonsuz nimetlerle dolu, mutlu, huzurlu bir hayat sunacaktır. İnsanoğlu dünyada yaptıklarından, hareketlerinden ve tercihlerinden sorumludur. Ahirette de dünya hayatında yapmış olduğu iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını alacaktır. Allah'a yaptığı kulluk derecesine göre ya sonsuz cennet ile ödüllendirilecek ya da sonsuz cehennem ile cezalandırılacaktır. Ölümünden sonraki bu ebedi hayata ahiret denilmektedir.

İslam hem bu dünya hem de ahiret için insana net, anlaşılır bir düzen tertip etmiştir. İslam dini insanı bu dünyaya bağlayabilmek için insanın öldükten sonraki durumu hakkındaki kaygısına dair kendisine teminat vererek, güvende olmasını sağlamıştır. Böylelikle dünya düzeni ile ahiret düzenini birleştirmiştir.¹³

Ahiret inancının gayesi, ahireti kazanmak için dünyayı bir araç olarak görüp, dünya hayatını bu doğrultuda yaşayıp ve dünya nimetlerini bu amaç için Allah'ın rızasını gözeterek kullanmaktır.

¹² Ankebut, 29/23.

¹³ Hüseyin Atay, *İslam İnanç Esasları*, s.195

Ahirete iman sayesinde insan bu dünyanın süreli olduğunu, bir gün sona ereceğini bilir. İnsana ölüm hakikatini hatırlatır, ölmeden önce ise hayatını sorgulamasını ve yaptıklarını gözden geçirmesini sağlar.

Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc.) "Allah'ın sana verdiği ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."¹⁴ buyurarak, insana ahirete hazırlanırken dünya nimetlerine sırt çevirmeyip, kendisine helal kılınanlardan almasını ve unutmamasını söylemiştir. Tabii insan burada ölçülü olmalı dünyanın aldatıcılığına, çekiciliğine kapılıp ahireti unutmamalıdır. Ahirete iman hayatın tanziminde ve her alanda insan için gerekli ve büyük öneme sahiptir.

B. Ahirete İnanmayanların Durumu

Öldükten sonra yeniden diriliş ve insanın yapmış olduğu şeylerden dolayı hesaba çekilecek olması çok eski zamanlardan beri insanların zihinlerini kurcalayan, kabul veya red noktasında tartışmalara neden olan bir konudur.

İman etmeyen insanlar, hayat bu yaşadığımız hayattan ibarettir derler. Ölümü yokluk, fani olmak, hissiz ve şuursuz bir âleme gitmek şeklinde değerlendirirler. "Dediler ki: "Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir. Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, onlar sadece boş iddiada bulunuyorlar." Yaşadığımız bu dünya hayatı fani olmayacak, ezeli ve ebedi yer burasıdır derler. Ona ebediyen hiçbir şey dokunamayacaktır, derler. Bu sözleri söyleyenler, inkâr ettikleri şeyin mahiyetini bilmemektedirler. Onların, âlemin ezeli ve ebedi olduğuna dair hiçbir kesin bilgileri yoktur. Onlar ancak duyularla algıladıkları şeylere inandılar. Hiçbir bilgileri bulunmayan âlemin sonu hakkında fikir yürüttüler. Çünkü onlar bizzat gözleriyle âlemin dağıldığını ve parçalandığını görseler böyle demeyeceklerdi. Ahiret hayatını inkâr, insanda olumsuz anlamda büyük etkilere neden olmaktadır.

¹⁴ Kasas, 28/77.

Ölümü yok olup gitme olarak gören, ebedi bir hayat düşüncesine sahip olmayan bir kimsenin unutulup gitme düşüncesi kendisini derin bir ıstıraba sokar.

Her doğum ölümün habercisidir. Nasıl ki bahar gelince yeniden uyanan doğada, ağaçlar çiçek açıp meyve verir, kış gelince bunlar solar, dökülür ve kaybolur, insan için de aynı teşbihin yapılması abes olmayacaktır. İnsan doğar büyür ve ölür. Allah cc. hayatı ve ölümü bizleri sınamak için yaratmıştır.¹⁵ İnsanoğlu bunun idrakine varmalı, her doğumun, ölümün habercisi olduğunu unutmamalı ve öldükten sonra dirilmeye iman etmelidir.

Geçmişten günümüze kadar ahireti kabul eden insanların yanında, ölüm ötesi hayatı akıl ve idraklerine sığdıramayan fakat bunun hakkında konuşmaktan, yalanlamaktan da geri durmayan birçok insan vardır. Bu tip insanlar kendilerini gaflete saldıklarından, ahiret konusunda kendilerini uyaranlara karşı sırt dönmüşler, onları duymamışlar veya duymak istememişlerdir. Kıyametten sonra gelecek olan yeni bir hayatın meydana gelmeyeceği şüphesine düşüp, inkâra meyletmişlerdir. Kur'an-ı Kerîm insanların bu durumlarını şu şekilde ifade etmiş ve uyarmıştır: “Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda şüphe yoktur. Fakat insanların birçoğu buna inanmazlar.”¹⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.v)' de bazı ayetlerde ahiret hakkında yemin etmekle emrolunmuştur; “Sana "Bu gerçek midir?" diye soruyorlar. De ki: "Rabbime yemin ederim ki o gerçektir. Ve siz onu engelleyemezsiniz.”¹⁷

“İnkâr edenler, “Kıyamet bize gelmeyecektir” dediler. De ki: “Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbime andolsun ki, Kıyamet size mutlaka gelecektir. Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, hepsi apaçık bir kitaptadır.”¹⁸ ayet-i kerimelerde de belirtildiği gibi ahiretin varlığı haktır.

¹⁵ Mülk, 67/2

¹⁶ Mü'min, 40/59.

¹⁷ Yunus, 10/53.

¹⁸ Sebe, 34/3.

Ahireti inkâr eden kişilerde yok olup gitme düşüncesi, insanı ruh dünyasında büyük bunalımlara sürüklemektedir. Oysaki ölümü ebedi hayata geçiş kapısı olarak gören bir mümin, bu hayatta ıstırapların en büyüğünü de çekse yaşama sevincini kaybetmeyecektir. Ayrıca bu sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabırla, ahiretteki mükafatının artacağını bilerek huzur ve neşe içinde olacaktır.

Ahireti kabul etmeyen insan her şeyi kendine mübah görür. Yapacağı hiçbir şeyden sorumlu olmayacağı düşüncesine kapılır ve dünyada her türlü haksızlık, hırsızlık, zina, yalan, iftira... gibi bir çok suça meyleder ve işler. Çünkü kendisinin bunları yapmasıyla cezasız kalacağını ve öldükten sonra hesaba çekilmeyeceği için yanına kâr kalacağını düşünür. Oysaki Allah cc. her şeyi bir nizam çerçevesinde yarattığı gibi, ahiret hayatını da bu dünyada haksızlığa uğrayanların hakkını alması, haksızlık yapanların da cezasını çekmesi için bir hesaplaşma yeri olarak yaratmıştır.

Dünya hayatından sonra ahiretin olmadığını söylemek bütün kâinatın boş yere yaratıldığı anlamına gelmektedir. Çünkü insanların dünyada bulunma amacı ahiret hayatına geçmek, dünyadaki davranışlarının karşılığını orada almaktır. “Yer ve gökler hak ile ve hiç kimse haksızlığa uğramadan kazandığının karşılığını görsün diye yaratılmıştır.”¹⁹ “Dünya hayatı geçicidir.”²⁰ “İnsanın asıl yaşama alanı (darü'l-karar) ise ahirettir.”²¹ ayeti buna açık delildir.

Ahirete inanmayanların akla uygun, tatmin edici hiçbir delili olmadığı gibi, ortaya insanları inkâra sevk edecek iddialar atmaktan da geri durmamışlardır.

“...Ahiret hakkında onlara bilgiler ard arda gelmektedir, ama onlar bundan yana bir şüphe içindedirler, daha doğrusu onlar bundan yana kördürler”²² Bu ayette ahirete dair delillerin çokluğuna rağmen, bazı insanların cehalet ve körlük içinde hareket edip bunları yalanladıkları ve inanmak istemedikleri ifade edilmiştir.

¹⁹ Casiye, 45/22.

²⁰ Al-i İmran, 3/185; Ra'd, 13/26; Hadid, 57/20.

²¹ Nisa, 4/77; bkz. A'la, 87/17; Gafir, 40/39.

²² Neml, 27/66.

Kur'an-ı Kerim, insanlara akli merkez olarak hitap etmiştir. Pek çok ayette “bozulmamış akıl, saf akıl sahipleri” anlamına gelen “ulu'l elbab”²³ ifadesinin kullanılması bunun göstergesidir. İnsanın düşünüp, bir şeyi idrak edip karar vermesi akli ve iradesi ile olmaktadır. Böylece insan vahyin gerçeklerine akli ile tefekkür edip ulaşabilir.

İnsanlar bilgi sahibi olmadığı konular hakkında tahmine dayanarak konuşurlar. Öyle ki insanın bilgisi olmadığı bir hususta zanna tâbi olarak gerçeğe ulaşması mümkün değildir. Nitekim dünya hayatının sonunda başka bir hayatın olmadığını söyleyen inkârcılar insanın zamanla kendi kendine yok olup gideceğini ve geriye toz topraktan başka bir şey kalmayacağını iddia etmişlerdir.

Dünya hayatına karşı sevgi insanın fitratında vardır. Ancak insan dünyada ihtiyaç ve arzularını harama girmeden helal çerçevede karşılamalıdır. Dünyanın sadece çirkin yüzüne aldanıp, her şeyi bu dünyadan ibaret görüp onun zevkine dalan insanların bu durumu onları inkâra götüren sebeplerdendir. Dünyanın aldatıcı yüzüne olan tutkunun, insana ölümden sonraki hayatı unutturduğuna işaretlerle Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: “Onları dünya hayatı aldattı.”²⁴

İnsanları inkâra götüren sebeplerden biri de kendilerinden önce gelenleri taklit etmeleridir. Taklitçiler ahiretin varlığını, yokluğunu düşünmeden, araştırmadan, sorgulamadan direk öncekilerin düşüncelerine kapılıp onların görüşlerini devam ettirmişlerdir.

Ahirete inanmayanların riya ve gösterişten uzak durmaları mümkün değildir. Çünkü onlar, dünyalık hevesleri elde etmek için her türlü fenalıkları yapmaktan geri durmazlar.

Ahirete imanı bulunmayan veya dünyayı ahiretten üstün görüp ona değer veren insan da dünya malına aşırı bağlılık, mala mülke düşkünlük, hırs ve kibir boy gösterir.

²³ Al-i İmran,3/190; Maide, 5/100...

²⁴ En'am, 6/130; bkz. Araf,7/51; Lokman,31/33; Fatır, 35/5; Al-i İmran,3/185; Hadid, 57/20.

“Musa ‘Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden benimde sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığınırım.’ dedi.”²⁵ ayetinden de anlaşılacağı gibi kibir ahireti inkâra sebeptir. Kibir insanın kendisini büyük görmesi, kalbini mütevazılığa örten bir perdedir. Kibirle örtülü bir vicdana sahip kişilerin kâinattaki mucizeleri görebilmesi ve ölümden sonra sonsuz bir hayatın varlığını kabul etmesi mümkün değildir.

Günahlar ve suçlar ahirete inanmayanlar için fazla önem ifade etmez. Kendilerine gelen bir zarar veya onların aleyhine olan durumlarda bunlar onlar için önemlidir. Yoksa kötülükler kendileri için tehlike arz etmiyorsa onlar için bir mahzuru yoktur. Onlar iyilik ve hayrı da gereksiz olarak görürler.

Ahireti inkâr edenlerin kendilerince inkâr sebepleri; ölümden sonra hayatın olması aklın kabul edeceği bir şey değildir demeleridir. Ölüp kemikleri çürüyen ve cesetlerinin her bir parçası ayrı bir tarafa dağılıp yok olan insanın yeniden dirilip bir hayata kavuşabileceği onlara göre imkânsızdır. “ İnkârcılar şöyle derler: "Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız?" Gerçek şu ki, onlar Rabblerinin huzuruna çıkacaklarını inkâr etmektedirler.”²⁶, Dediler ki: "Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecekmişiz, öyle mi?"²⁷.

Allah Teâla için canlıları, varlık âlemini ikinci bir defa yaratmak hiç yoktan var etmekten daha kolaydır. Mesela hiç benzeri olmayan bir makine yapan insanın o makinenin parçalarını söküp dağıttıktan sonra o makineyi tekrar yapamayacağını düşünmek ne kadar mantıksız ise Yüce Allah’ın insanı öldükten sonra tekrar yaratamayacağını söylemek ahmaklığın, cahilliğin ta kendisidir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Peki onlar, Allah’ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır.”²⁸, “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun

²⁵ Mü’min, 40/27.

²⁶ Secde,32 /10.

²⁷ İsrâ, 17/49.

²⁸ Ankebut, 29 /19.

için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir.”²⁹

“ İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: “Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yapıp ettikleriniz size bildirilecek.” Bu da Allah’a göre kolaydır.”³⁰

Birçok ayette ahireti inkâr edenlerin şüphe ve iddialarına cevap verilmiş, insanları inkâra götüren sebepler üzerinde durulmuştur. Bunlar sadece nakli olarak ele alınmamış, aklen de mümkün olduğunu gösteren deliller üzerinde durulmuştur.

“De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecektir. Çünkü O, her türlü yaratmayı bilir.”³¹ “Elbette gökleri ve yeri yaratmak insanları (öldükten sonra) yaratmaktan daha büyüktür. Fakat insanların çoğu bilmezler.”³²

“İbrahim “Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!” deyince, rabbi “Yoksa inanmıyor musun?” demişti. O “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını verdi. Rabbi “Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştı, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir”³³ buyurdu.

Allah Teâla bu ayetler ve daha pek çok ayetlerle ahiretin varlığını mucizeler ve akli delillerle insanlara ispat etmiş, bildirmiştir.

²⁹ Rum, 30/27.

³⁰ Teğabun, 64/ 7.

³¹ Yasin,36/79.

³² Mü'min, 40/57; Nâziat, 79/27.

³³ Bakara,2/260.

C. Ahiret Halleri

Ahiret ahvali; kabir ve berzah, ba's, haşr, hesap, sual, mizan, sırat, araf, cennet ve cehennem şeklinde sıralanır. Bunlara kısaca değinecek olursak;

1. Kabir ve Berzah

Kabir, lügatte insanın öldükten sonra defnedildiği yere verilen isimdir.³⁴

Berzah kelimesi ise lügatte “iki şey arasındaki engel, mania, hail ve ayırıcı hudut”³⁵ anlamına gelmektedir. Berzah “iki şey arasındaki engel ve mania” anlamına binaen ölüm anından kıyamete kadar, yani yeniden dirilmeye kadar geçen hale berzah denilmiştir.³⁶

Kabir ve berzah kelimelerinin ikisi de Kur'an'da geçmektedir. Kur'an'da geçen manaları lügat manaları ile aynı olup insanın öldükten sonra defnedildiği yer anlamındadır.³⁷ Misal olarak; “Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatinca, “Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım” der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”³⁸ ayeti gösterilebilir.

Her ne kadar kabir ve berzah hayatı ahiretten önceki basamak gibi görülse de aslında ahiret hallerindedir. Nitekim Peygamberimiz: Kabir, ahiret duraklarının ilkidir. Bir kimse eğer o duraktan kurtulursa sonraki durakları daha kolay geçer. Kurtulamazsa, sonrakileri geçmek daha zor olacaktır”³⁹ buyurarak ölümle ahiret hayatının başladığını ifade etmiştir.

³⁴ Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, s.35.

³⁵ Rağıb el-İsfehani, *Müfredât*, s.134.

³⁶ Süleyman Toprak, *a.g.e*, s.39.

³⁷ Mü'minun,23/100; Abese, 80/21; Tekasür, 102/2...

³⁸ Mü'minun, 23/99-100.

³⁹ Tirmizî, “Zühd”, 5; İbn Mâce, “Zühd”, 32.

2. Ba's

Ba's lügatte birini uykudan uyandırmak, harekete geçirmek, göndermek manalarına gelir. İstılahta ise Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde ölüleri tekrar diriltmesi anlamındadır.⁴⁰

Ba's iman esaslarından birisi olup, Kur'an, sünnet ve icmâ ile de sabittir. Ba's ahiret inancının temelini oluşturduğu için diğer semâvi dinlerin de inanılmasını gerekli gördüğü esaslardan biridir.⁴¹ Bazı beşeri dinlerde de ölümden sonraki diriliş inancı vardır fakat bunlar kendilerine has ve değişik şekillerdedir.⁴²

Kur'an-ı Kerim'de sura ikinci defa üflendikten sonra Allah Teâla'nın emri ile ölmüş bütün canlıların tekrar diriltileceği yani ba's hadisesinin gerçekleşeceği açıkça bildirilmektedir. "Ey İnsanlar, sizin tekrar yaratılmanız ve dirilişiniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar dirilmesi gibidir. Şüphesiz Allah işitendir, görendir."⁴³

Ancak insanların birçoğu yeniden dirilişi inkâr etmekten ve onun imkansız olduğunu söylemekten geri durmamışlardır. Oysa Kur'an-ı Kerim buna pek çok delil getirmiş ve ikinci yaratılışın yani öldükten sonra dirilişin, ilk yaratılıştan daha kolay olduğunu buyurmuştur: "Önce yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur. Bu O'nun için daha kolaydır."⁴⁴

3. Haşr

Haşr, lügatte toplamak, toplanmak, sevk etmek manalarına gelmektedir. İstılahta ise kıyamet gününde dirilişin ardından bütün mahlûkatın bir araya

⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Ba's", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.V, s.98.

⁴¹ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, s.466.

⁴² Reenkarnasyon: Kişi öldükten sonra, ruhunun başka bir bedende yaşam bularak, dünyaya tekrar gelmesi inancıdır.

⁴³ Lokmân, 31/28.

⁴⁴ Rûm, 30/27.

toplanmasını ifade eder. Toplanma yerine mahşer, mevkıf veya arasat denilmiştir.⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de "O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür ve o gün olup bitenin gözle görüldüğü bir gündür."⁴⁶ şeklinde nitelenen haşır hakkında pek çok ayet vardır: "Sizi toplanma gününde bir araya getirdiği gün, işte o, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür."⁴⁷ "O gün inkârcı keşke toprak olsaydım der."⁴⁸

İnsanlarla birlikte melekler, cinler ve hayvanlar da diriltilip haşır olunacaklardır. Fakat hayvanlar Allah Teâlâ'nın sorularına yanıt verdikten ve aralarında kısas yapıldıktan sonra toprak olacaklardır.

Mahşer yerinde toplanan insanlar dünyada nasıl bir yaşam biçimi benimsediler ise orada da ona göre bir muamele ile karşılaşacaklardır. Nitekim Kur'an'da dünyada Allah'tan yüz çevirenlerin kıyamet günü kör olarak haşrolunacağı, kâfirlerin yüzlerinin simsiyah ve üzüntülü, müminlerin yüzlerinin ise parlak ve sevinçli olacağı bildirilir.⁴⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) hadislerinde mahşer yerinin beyaz, parlak ve düzlük bir alan olduğunu, insanların oraya yalın ayak, çıplak ve yaratıldığı gibi sünnetsiz olarak sevk edileceklerini bildirmiştir.⁵⁰

Dünyada insanlar kime inanıp tabi olmuşsa mahşer meydanına onunla birlikte gelir. Müminler Hz. Muhammed'in önderliğinde gelecek ve en önde bulunacaklardır. Diğer ümmetler de kendi peygamberleri önderliğinde haşrolunur.

İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi bazı İslam filozofları haşrin cismani değil ruhani olacağını ileri sürmüşlerdir. İslam alimleri ise kıyameti tasvir eden ayet ve

⁴⁵ Süleyman Toprak, "Haşır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, s.416.

⁴⁶ Hud,11/103

⁴⁷ Teğâbun, 64/9

⁴⁸ Nebe,78/40

⁴⁹ Taha,20/124

⁵⁰ Müslim, Cennet, 56

hadisleri delil kabul ederek haşrin cismani olarak gerçekleşeceğini söylemişlerdir.⁵¹

4. Hesap ve Sual

Mahşer alanında her canlının Allah katındaki yeri ve derecesine göre kısa veya uzun süren bir bekleyişi olacaktır. Burada insanlara dünyada yazıcı melekler tarafından tutulan amel defterleri verilecektir. İman edip salih amel işleyenler defterlerini sağdan, inkâr edip kötü işler yapanlar ise soldan veya arkadan alacaklardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de " Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir. Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir. Kime de kitabı arkasından verilirse, "Eyvah!" diye bağırarak. Ve alevli ateşe girecektir."⁵² buyurulmaktadır.

O gün insanlar, aracı olmaksızın direk Allah tarafından hesaba çekileceklerdir. Amel defterini sağından alanların hesaplarının kolay, solundan alanların ise çetin olacağı haber verilmiştir. O gün öyle bir gündür ki hesap sırasında insanların uzuvları bile dile gelip kişinin yeryüzünde yaptıklarına şahitlik edecektir. Kur'an'da bu husus şöyle haber verilir: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder."⁵³

İnsanlar o gün şu beş şeyden sorguya çekileceklerdir:

- a) Hayatını nerede ve nasıl harcadığı,
- b) Gençliğini nerede yıprattığı,
- c) İlmi ile amel edip etmediği,
- d) Malını nereden kazanıp nerede harcadığı,

⁵¹ Toprak, a.g.m, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI , s.416.

⁵² İnşikak,84/7-12.

⁵³ Fussilet,4/20.

e) Bedenini nerelerde kullanıp yıprattığı.⁵⁴

5. Mizan

Lügatte tartı anlamına gelen mizan, Allah'ın takdir ettiği şekilde dünyada işlenen amellerin tartılmasıdır.⁵⁵

Amel defterlerinin verilmesi, hesap, mizan hepsi haktır fakat bunların mahiyetini yalnızca Allah bilir. Bizim iç yüzünü bilemediğimiz bu tartı hakkında fikir yürütmemiz mümkün değildir.

Kur'an-ı Kerim'de "Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."⁵⁶ ayeti ile Allah'ın adaletinin tecelli edeceği buyurulmuştur.

O gün iyi davranışları kötü davranışlarından ağır gelenler kurtuluşa erecektir. Kötülükleri ağır gelenler ise Cehennem'e gideceklerdir.

6. Sırat

Sırat, lügatte yol manasına gelmektedir.⁵⁷ İstilahta ise mahşer yerinden itibaren Cehennem'in üzerinden geçerek Cennet'e kadar uzanacak bir köprüdür. Bu köprü, haşir günü Cehennem'in üzerinde kurulacaktır. İman edenler Cennet'e bu yoldan kolayca geçerek ulaşacaklar, inanmayanlar ise bu yoldan geçemeyerek Cehennem'e düşeceklerdir.

Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde müminlerin yaptıkları amellere göre, bazılarının süratli, bazılarının da daha yavaş olarak sıratı geçeceği; kâfir ve günahkârların ise ayaklarının sürçüp Cehennem'e düşecekleri haber verilmiştir.⁵⁸

⁵⁴Tirmizî, "Sıfâtü'l-kıyâme",1.

⁵⁵ Toprak, "Mizan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXX, s.211

⁵⁶ Enbiya, 21/47

⁵⁷ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, s.481

⁵⁸ Bkz. Buhârî, Rikâk,48; Müslim, İman,81;İbn Mâce, Zühd,38

Gerçek niteliği sadece Allah tarafından bilinen sıratın kıldan ince, kılıçtan keskin olduğu rivayet edilir. Burada anlatılmak istenen sıratın mahiyetinden ziyade oradan geçmenin insanların durumlarına göre zor veya kolay olacaktır. Sevapları çok olanlar oradan rahat ve süratli bir şekilde geçerken, günahları ağır gelenler ise zorlu bir şekilde ve yavaş geçecek hatta bazıları geçemeyerek Cehennem'e düşecektir.⁵⁹

7. A'raf

Lügatte “yüksek yer, sur, dağ, gibi anlamlar gelen A'râf, Cennet ile Cehennem arasında bulunan, ikisini birbirinden ayıran yüksek yere verilen isimdir.⁶⁰ A'raf, Cennet ile Cehennem arasındaki orta yer, menzil anlamındadır. Fakat keyfiyeti hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Kur'an-ı Kerim'de A'raf'ta bulunanlar ile ilgili olarak şöyle buyrulur: “İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'raf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve Cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “Selam olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, “Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma” derler.⁶¹

Müfessirler Ashabü'l-A'raf' tan kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir ve bunları birkaç grup şeklinde sınıflandırmışlardır. Bunlar:

1) Günahları ve sevapları eşit olan müminler. Bunlar başlangıçta Cennet veya Cehennem'e girmeyip ikisi arasında bir müddet bekledikten sonra Allah'ın rahmeti ve merhameti ile Cennet'e gireceklerdir.

2) Ahirette Cennet ve Cehennem ehlini yüzlerinden tanıyacak olan melekler.

⁵⁹ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s.482.

⁶⁰ Yavuz, “Araf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.III, s.259

⁶¹ A'raf,7/46-47.

3) Bir diğerk görüş ise kendilerine hiçbir peygamberin tebliğı ulaşmamış veya peygamberlerin tebliğini duymadan ölen fetret ehli insanlar ve buluş çağına ermeden ölen gayrimüslim çocuklarıdır. Bu konu ile ilgili farklı görüşler olsa da, ayet, hadis ve sahabe sözleriyle de desteklenen ve daha güçlü olan görüş birinci görüştür.⁶²

8. Cennet

Yeri ağaçlarla kaplı bahçe, ağaçlı⁶³ anlamına gelen Cennet, peygamberlerin davetine uyarak iman edip, kulluk vazifelerini en güzel şekilde yerine getiren temiz ve muttaki kişiler için hazırlanmış, müminlerin ebedi olarak kalacakları ahiret yurduudur.

Cennet ve oradaki sonsuz hayat insanlara bıkkınlık vermeyecektir. Çünkü Cennet akılların almayacağı sürprizlerle doludur. İnsanlar için Cennetteki en büyük nimet ise Ru'yetullah yani Allah'ın Cennette bizzat insanlar tarafından görülmesidir. "Oysa o gün bir kısım yüzler Rabblerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."⁶⁴ ayetinden de anlaşılacağı gibi Cennette Allah'ın görülmesi hakıtır.

Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurur: "Siz gerçekten tıpkı şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi gözle (açıkça) göreceksiniz. O'nu görmekte haksızlığa uğramayacak, izdihama düşmeyeceksiniz."⁶⁵

Cennet şuanda var olan ve ebediyen var olacak olan sonsuz ahiret yurduudur. Kur'an-ı Kerim'de "Allah onlara, altından ırmaklar akan Cennetler hazırladı. İçlerinde ebedi kalacaklar. İşte o büyük kurtuluş budur."⁶⁶ ayeti ile cennetin ebediliğı ifade edilmiştir.

⁶² Yavuz, a.g.m., s.259

⁶³ Rağıp el-İsfahani, *Müfredat*, s.243.

⁶⁴ Kıyame,75/22-23.

⁶⁵ Buhari, Mevâkıt 10,26.

⁶⁶ Tevbe,113/89.

Orada insanlar her türlü kötülük, kin, nefret gibi fenalıklardan soyutlanacaktır. Kur'an-ı Kerim insanın fitratında yer alan bu tür duygulardan ahirette arındırılacağını bildirir. Bu konu ayetle sabittir: "Cennette onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden bunu elde edemezdik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler." Onlara, "İşte size cennet yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık kendisine varis kılındığınız budur" diye seslenilir.⁶⁷ Öyle ki insanlar orada neşe ve huzur içinde yaşayacaklardır.

Cennet nimetleri ve oradaki mükemmel hayat ayetler ile aşikârdır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in hadislerindeki Cennet tasviri de insanları heyecanlandırır: "Allah buyuruyor ki: Salih kullarım için ben, Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insan tasavvurlarını aşkın şeyler hazırladım."⁶⁸

Cennet Allah'ın kullarına karşı sınırsız rahmetinin, lütuf ve müjdesinin bir tecellisidir. Allah'ın lütfu olmasa kulların kendi amelleriyle orayı hak etmeleri kolay değildir. Yani insanın yapmış olduğu ameller Cennet'i kazanması için yetersizdir. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şu muhakkak ki, hiçbir kimseyi kendi ameli Cennet'e girdiremez. Bunun üzerine, sahabîler, 'Seni de mi kendi amelin girdiremez Ya Rasûlallah?' dediler. Bunun Rasûlallah, 'Allah'ın kullarını kuşatan rahmet ve mağfireti olmazsa beni de (kendi amellerim oraya götürmez)" buyurdu.⁶⁹

9. Cehennem

Derin çukur anlamına gelen Cehennem, kafir, münafık ve müşriklerin ebedi kalacakları yerdir. Günahkar müminler ise Cehennem' de sonsuza dek kalmaz, günahları kadar cezalarını çektikten sonra Cennet'e girerler ve orada ebedi kalırlar.

⁶⁷ A'raf, 7/43

⁶⁸ Buhârî, Bed"ü'l-halk, 8

⁶⁹ Buhârî, Rikak 18; Müslîm, Münafikun 71-73

Allah Cehennem’i diğer yarattıklardan önce yaratmıştır, şu anda mevcuttur ve yok olmayacaktır. Kur’an’da “ O (ateş) kafirler için hazırlanmıştır.”⁷⁰ buyurularak bu hususa dikkat çekilmiştir.

Kur’an’da Cehennem nar, leza, sair, sakar, haviye, hutame ve cahim gibi isimlerle de anılmıştır.⁷¹ Bu isimler;

1. Leza: Lügatte “halis ateş” anlamına gelen kelime, Kur’an’da “bedenin uç organlarını söküp koparan” diye nitelendirilmektedir. “O alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.”⁷²
2. Sair: Lügatte “tutuşturmak, alevlendirmek” anlamındaki kelime, Kur’an’da “tutuşturulmuş, alevli ateş” manasında kullanılmıştır. “O şeytanlara (ahirette) alevli ateş azabı hazırladık.”⁷³
3. Sakar: Lügatte “şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak” anlamındadır. “Sen bilir misin sakar nedir?”⁷⁴
4. Haviye: Lügatte “uçurum, derin çukur” anlamlarına gelen kelime Kur’an’da zikredildiği yer “harareti yüksek ateş” şeklinde tefsir edilmiştir. “İşte onun anası (varacağı yer) Haviye’dir.”⁷⁵
5. Hutame: Lügatte “kırmak, ufalayıp tahrip etmek” anlamındadır. “Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır.”⁷⁶
6. Cahim (yanan kızgın ateş): Lügatte kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş anlamına gelmektedir. “İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar var ya; işte onlar cehennemliklerdir.”⁷⁷

Cehennem’ in yedi kapısı vardır, bu kapıların her biri bir insan topluluğuna ayrılmış ve her grup kendisine ayrılan kapıdan girecektir. Bu husus Kur’an’da şu

⁷⁰ Bakara, 2/24.

⁷¹ Gölcük, Toprak, *a.g.e.* ,s.484.

⁷² Mearic, 70/16.

⁷³ Mülk, 67/5.

⁷⁴ Müddessir, 14/27.

⁷⁵ Kâria, 101/9.

⁷⁶ Hümeze, 104/4.

⁷⁷ Mâide, 5/10.

ayet ile bildirilmiştir: “Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.”⁷⁸

Cehennemdekilere azabın en şiddetlisi ve her türlü tecelli edecektir. Orada ölüm yoktur, azap sonsuza kadar devam edecektir. Oradakiler azabın son bulması için ölümü arzu edecekler ama asla bunu tadamayacaklardır.⁷⁹

Cehennem’ e girenler mutlaka azap görecekler. Fakat herkesin ceza ve azabının şiddeti yapmış olduğu kötü amellere göre farklılık gösterecektir. Orada bulunan günahkar müminler, ıstırapın hafifini tadacaklar ve cezalarını çektikten sonra imanları sebebiyle Cennet’e gönderileceklerdir.⁸⁰

Cehennem ehli Allah’ın cemalini görmekten mahrum bırakılacaklardır.⁸¹ Şüphesiz onlar için azabın en büyüğü budur.

D. Ahiret Hayatının Ebediliği

İnsanın bu dünyada yaşamış olduğu hayatı, ahiret hayatının mukaddimesi niteliğindedir. Dünya hayatı geçici ve fani olmasına rağmen ahiret hayatı ebedidir. Bu hayat noksanlıklarla dolu olduğu halde o hayat kâmindir. Her amel bu dünyada tam neticesine ulaşamaz. Hâlbuki o âlemde tam neticesini bulacaktır. Gelecek âlem, bu âlem de yapılan amellerin neticesinin tahakkuk ettiği âlemdir.⁸²

Kelamcılar ve ehl-i hadis taraftarları arasında ahiretin ebediliği konusunda üç görüş bulunmaktadır: 1) Cehm b. Safvan ve onun gibi geçmişte ve gelecekte sonsuzluğun mümkün olmayacağını savunanlar. 2) Mu’tezile, Kerramiye, Eş’ariye ve Şia’nın büyük bir kısmının iddia ettiği, sadece gelecek yönünde bir sonsuzluğun olabileceği. 3) Ehl-i Hadis taraftarlarının ileri sürdüğü, geçmiş ve geleceğe dair sonsuzluğun imkan dahilinde mümkün olabileceğidir.”⁸³

⁷⁸ Hicr, 15/44.

⁷⁹ Fatır,35/37.

⁸⁰ Buharî, Rikak, 51; Tevhîd, 19; Tirmizî, Birr, 61; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁸¹ Mutaffifin,83/15.

⁸² Said Havva, a.g.e, s.792.

⁸³ Çağfer Karadaş, *İslam Düşüncesinde Ahiret*, s.107.

Allah (cc.) dışındaki diğer varlıklar hâdis oldukları için geçmiş bakımından bir sonsuzluklarının olması imkansızdır. Nasıl ki her hâdisin bir muhdisi varsa bütün âlemin yaratıcısı da Allah'tır ve sonsuz olan bir tek O'dur. İslamiyet ile birlikte diğer semavi dinler de bu konuda müttefiktirler.

Mezheplerin büyük çoğunluğu Allah'ın kullarına bir nimet olarak ebedi cenneti vereceğini kabul eder. Fakat Cehmiye bu görüşün aksini cennet ve cehennemden sonradan yaratılmışlık özelliği ile ebediliğinin imkânsız olduğunu ileri sürer.

Sayılsızca nimet olsa da Allah'ın nimet ve lütufları bu dünyadakinden ibaret değildir. Çünkü bu dünyada nimetler sonlu ve sınırlıdır. Allah Teâlâ dünyada bahşettiği nimetlerini ahirette tamamlayacaktır. Ahiret âlemi dünya âlemini tamamlamasaydı, Allah'ın nimetleri, gelip geçici olur, bu âlem de eksik ve yarım kalırdı.⁸⁴

Bütün canlıları yoktan var eden Cenab-ı Hakk'ın bizlere bahşettiği dünya hayatı O'nun dilediği zaman da sona erecektir. Allah'ın bize vermiş olduğu akıl, düşünme, hatırlama gibi melekeler vakti geldiğinde fonksiyonlarını kaybedecek ve hepimiz ölüm denen bu gerçek ile karşılaşacağız. Ölüm yok olmak, kaybolmak değildir. Ölüm, insanın bir âlemden başka bir âleme göç etmesidir. Her canlı için ölüm karşı koyamayacağı bir gerçekliktir, mutlaka onu tadacaktır. Nitekim ayet-i kerimede Allah cc. şöyle buyuruyor: “Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tamamen verilecektir.”⁸⁵

Dünya hayatı gibi berzah hayatı da geçici bir hayattır, kıymetin kopması ile son bulacaktır. Oysa yeniden diriliş ile başlayan ahiret hayatı ebedidir.

Allah (cc.) kıyamet, öldükten sonra dirilme ve ahiret hayatının varlığına dair yemin ederek öldükten sonra dirilmenin hak ve gerçek olduğunu haber vermiştir; “Kıyamet gününe yemin ederim. Kendini kınayan nefse yemin ederim ki öldükten sonra dirileceksiniz.”⁸⁶

⁸⁴ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.63.

⁸⁵ Al-i İmran, 3/185.

⁸⁶ Kıyamet, 75/1-2.

“İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar ebedi kalıcıdırlar.”⁸⁷ Bu ayet-i kerimeden de alıyoruz ki ahiret hayatı sonsuzdur.

Bu bölümde ahiret inancının İslam inanç esasları arasındaki yeri ve önemi, ahirete inanmayanları durumları, ahiret ahvali ve ahiretin ebediliği konusuna değinmeye çalıştık. İkinci bölümde ise asıl konumuz olan ahiret inancının insan üzerindeki etkileri ve insana sağladığı faydalara değineceğiz.

⁸⁷ Bakara, 2/25.

İKİNCİ BÖLÜM

AHİRET İNANCININ İNSANA SAĞLADIĞI FAYDALAR

Her ne kadar ahirete iman, insanlar açısından öldükten sonra Allah'a hesap vermek için diriltilip, daha sonra cennete veya cehenneme gönderileceklerine inanmak şeklinde düşünülse de, ahiret inancı, insanoğlu için çok daha geniş manalar ihtiva etmektedir. İslam dininin telkin ettiği iman esaslarından ahiret; naslarda, yalnızca ölüm sonrası için işlenmiş değildir. Aksine dünya ve ahiret hayatı birbiriyle sıkı bir bağ içerisindedir. Ahirete inanan insanlar dünya hayatlarını ıslah etmekle birlikte, ahireti için yatırım yaparak dünyada ahiretini kazanmaktadır. Dünya ahiretin tarlası, ahiret de bu dünyanın huzur ve düzenini sağlayan iman esasıdır.

İnsanlar için gerçek hayat, öldükten sonra başlayacak olan hayattır. Orada insanlar dünya hayatında yaptıklarının karşılığını eksiksiz olarak alacaktır. Kur'an'ı Kerim'de de buyrulduğu üzere, "Kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."⁸⁸ Bu hayatta yaptığı her fiilin, ahirette mutlaka karşılığını göreceğine inanan bir kimse, daha dikkatli yaşar, kötü davranışlarından dolayı pişmanlık duyar ve iyi davranışlara yönelir.

Ölümü sürekli hatırlayan insan, elindeki varlığın gerçek sahibinin kendisi olmadığını ve bütün bunların geçici olduğunu bilir. Bunun için elinde olan malı ve nimetleri diğer insanların huzura ermesi için kullanacak ve bunun kendisinin ebedi mutluluğa ermesi için bir vesile olduğunu unutmayacaktır.

İnsan bu dünyadaki fani hayatı yaşarken, sonsuz hayat olan ahiretini mahvetmemeli, dünya hayatına verdiği önemden daha fazlasını ahireti için sarf etmelidir. Dünyayı ahiretin tarlası gibi görmelidir. Çünkü Allah'ın rızasını

⁸⁸ Zilzal,99/7-8.

kazanmaya çalışarak, emirlerine uygun bir yaşam sürerek, sonsuz ahiret hayatında O'nun rızası ve cenneti ile müşerref olacaktır.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamber (s.a.v) pek çok hadisinde ahiret hayatı hakkında bilgi vermektedir. Böylece insanın görmediği bir âleme dünyada iken inanıp, o âlem için hazırlık yapması istenmektedir. Ahiret inancı, insanı bu dünyada dengeli ve ölçülü bir hayat yaşamaya sevk eder. Bununla birlikte zulme uğrayan insanın bu dünyada alamadığı hakkını ahiret hayatında alacağını bilmesi, onu karamsarlık ve ümitsizliğe düşmekten kurtarıp, sabırlı ve metanetli olmasını sağlar.

Ahirete imanı olan insan asla ümitsizliğe düşmez. Bu iman sayesinde kişi maruz kaldığı her türlü musibetlere karşı tahammül etmeye çalışır. Çünkü bilir ki bu musibetler Allah'tan gelmektedir ve bunlara dünyada razı olup sabır gösterirse karşılığını Allah Teâla ahirette kendisine verecektir.

İnsanı ölüme zoraki alıştıran, yakınlarının ölümünü kabullenip kendisine teselli olan şey öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmasıdır. Gün gün ölüme yaklaşan hastalar ve ihtiyarlar ancak ahiret inancı ile rahatlayabilir.

Ahiret inancı, insanın her türlü söz, fiil ve davranışlarından sorumlu olduğunu vurgular. Kişinin dünyada yapmış olduğu her şey kayıt altına alınmaktadır ve kıyamet günü, Mahkeme-i Kübra'da bunlar bir film şeridi halinde herkesin önüne serilecektir. O zaman insanlar şöyle diyeceklerdir: "Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, "Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez."⁸⁹

Dünyada huzur ve mutluluk içerisinde bereketli bir yaşam, ancak ahirete imanla mümkün olur. Çünkü ahiret inancı, insandaki sorumluluk bilincini

⁸⁹ Kehf,18/49.

geliştirir, hak ve hukuka saygılı olmayı temin eder. Bu doğrultuda sağlam bir ahlak ve hukuk anlayışına, mükemmel bir düzene vesile olur.⁹⁰

Ahret inancının olmadığı veya zayıf olduğu bazı toplumlarda şiddet, intihar, terör vb. gibi olaylara sıkça rastlanmaktadır. İslam ülkelerinde ise bu tarz olaylarla nadir olarak karşılaşmaktadır. Çünkü intihar eden kimse, dini duyguları zayıflamış, manevi bir boşluk içerisinde. Oysa imanı sağlam olan kimse manevi boşluğa düşmez, her zaman Allah'ın kendisini gördüğünü, ona yardım edeceği düşüncesi ile ve "Biz, ona şah damarından daha yakınız."⁹¹ ayetinin bilinci ile her zaman Rabbini yanında hisseder ve ümitvar olur.

Birçok ayet ve hadisten de anlaşılacağı üzere ahirete iman etmek, inanç esasları arasında önemli bir yere sahiptir. Meleklerle iman ile ahirete iman arasında sıkı bir münasebet vardır. Kişi işlemiş olduğu fiillerin, söylemiş olduğu her sözün kaydedildiğine ve mutlaka ahirette onun hesabını vereceğine inanır. Bunun için daha özenli hareket ederek, ağzından çıkan sözlerin kötü ve gönül kırıcı olmamasına itina göstermek zorundadır. Cennet'e kavuşma arzusunun ve Cehennemden korkma duygusunun da ötesinde, çok sevdiğin Allah'ın huzuruna günahkar ve mahcup olarak çıkmanın verdiği huzursuzluk müminin içini bir kurt gibi kemirmekte ve dünya hayatının son derece dürüst, faydalı olmasını sağlamaktadır.

İnsan öldükten sonra mutluluklarla dolu, hiçbir zorluğun bulunmadığı, hür bir âlem arzular. İnsandaki bu arzu, ahiret âleminin varlığını gösteren çok kuvvetli "psikolojik delildir". Tıpkı susuzluk gibi, insanın susması suya delalet eder. Bu su ile insan arasında özel deruni bir alakadır. Bunun için insanın psikolojik olarak ahiret âleminin varlığını sezmesi, esasında böyle bir şeyin mevcudiyetine en büyük delil teşkil eder. Yahut da böyle bir âlemin yaratılmasını gerektirir.⁹²

⁹⁰ Murat Kaya, *Ebedi Yol Haritası İslam*, s.260.

⁹¹ Kâf, 50/16.

⁹² İbn Kesir, *a.g.e.*, s.288.

“O (Allah), hanginizin daha güzel amel işleyeceğini denemek için ölümü ve hayatı yarattı.”⁹³ Bu ayette Allah cc. önce ölümü daha sonra hayatı ifade etmiştir. Bu ifadeden verilmek istenen mesaj; “hayatı anlamak ve doğru yaşamak istiyorsanız, önce ölümü anlamalısınız.” İnsanın hayatı yaşama biçimi, ölümü nasıl anladığına bağlıdır. Eğer insan ölümü bir bitiş ve yok olma şeklinde anlarsa, hayatı da “nasıl olsa ölüm var, o halde ölmeden önce ne yapsam kârdır” şeklinde anlar ve o şekilde yaşar. Fakat ayeti doğru bir şekilde anlayıp, ölümü yok oluş değil de aksine bir diriliş ve gerçek hayata geçiş olarak anlar ise o zaman hayatı daha dikkatli yaşar, herhangi bir fiil işlemeyen önce onun muhasebesini yapar, hesaba çekilmek bilinciyle ölçülü ve nizamlı davranır.

Bu dünyada Rabbinin rızasını gözeterek, O’nun davası için her türlü meşakkate, zorluğa katlanan insanlar için ahirette bunun karşılığı vardır. Bir Müslüman dünyada Rabbine olan bağlılığından dolayı gördüğü eza ve cefalarla hiçbir zaman alçalmaz, aksine Allah katında daha fazla yükselir.

İnsan dünyadaki eylem ve davranışları ile ahiretteki yerini ve sonsuz hayatını elde edecektir. Bu nedenle dünya kısa ve geçimlik bir yer olmakla birlikte sonsuzluğa açılan bir kapıdır. İnsan, Allah’ın hoşnutluğunu dünyada iken sergilediği iş ve davranışları ile kazanır. Her ne kadar bu dünyada insanı alıkoyan, onu baştan çıkararak pek çok ayartıcı bulunuyor ise de o, Allah’a yaklaştıran imkanlar ve nesnelere doludur.⁹⁴

Ahirete iman, mümine, mutlak adalete dayalı ferdi bir mesuliyet yükler. Bu mesuliyet, müminin iç âleminde uyanıklığı hakim kılar ve mümine kendi değerini öğretir. Ahirette mümini Cehennem’den koruyacak ve kurtaracak ancak sahipsiz iman ve salih amelidir. Hiçbir fidye onu küfür ve isyanının cezasından kurtaramaz. Bundan dolayıdır ki, ahirete iman, müminin hayatında büyük bir etkiye sahiptir. Öyle ise mümin, bütün hazırlık ve çalışmasını ahireti için yapmalıdır. İslami anlamda yaptığı çalışmalarda ve ibadet hayatında ahiret dışında hiçbir menfaat beklememelidir. Çünkü insan yapmış olduğu ibadetlerde veya

⁹³ Mülk, 67/2.

⁹⁴ Mehmet Evkuran, *Ahlak Hakikat ve Kimlik- İslam Kelamında Ahlak Problemi*, s.115.

işlerde niyeti Allah'ın rızasını kazanmak değil de, başkasının gözüne girmek veya onun taktirini kazanmaksa ahirette ecrini ondan isteyecektir. Ahirette Allah'tan başkası mükafat ve ceza vermeyeceğine göre, mümin Allah'tan başkası için kulluk yapamaz.

Genel bir bakış açısıyla değerlendirdiğimiz “Ahirete İmanın Faydaları” konumuzu şimdi çeşitli yönleri ile açıklayacağız.

A. Ahiret İnancının Psikolojik Etkileri

İnsan psikolojisi her türlü konudan çok çabuk etkilenebilen bir yapıya sahiptir. Özellikle insan hayatını önemli ölçüde etkileyen konuların psikolojik tesiri daha büyük olmaktadır. Ahiret konusu da insan açısından mühim bir mesele olduğu için insanın ruh yapısı ve psikolojisi üzerine çok fazla tesiri vardır. Bu bölümümüz de bu etkilerin birkaçına değineceğiz.

1. İnsandaki Ebedilik Duygusunu Tatmin Edişi

İnsan hayatının dört aşamadan geçtiğini söyleyebiliriz. İlki, ruhun yaratılışından bedene üflenip can bulacağı ana kadar geçen süredir. İkinci aşama, insanın doğumu ile başlayıp ölümü ile sona eren dünya hayatıdır. İnsanın ölüm ile hayatının sona ermesi sonucu başlayan ve yeniden dirilişe kadar devam edecek olan kabir hayatı üçüncü aşamadır. Son aşama ise yeniden diriliş ile başlayıp sonsuza kadar devam edecek olan ebedi ahiret hayatıdır.

Kur'an-ı Kerim'de ahiret hayatının ebediliği 'huld' ve 'ebed' kavramları ile ifade edilmiştir.⁹⁵ 'Huld' “devam etsin etmesin uzun kalma (es-sebâtü'l-medid)” anlamına gelir. Bu anlamından hareketle “baki olmak” ve “daim kalmak” anlamları da yüklenmiştir.⁹⁶

⁹⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s.81.

⁹⁶ Çağfer Karadaş, *İslam Düşüncesinde Ahiret*, s.103.

Pek çok ayeti kerime de geçen “orada ebedi kalacaklardır”⁹⁷ ifadesinden de anlaşılacağı üzere ahirette kalmanın ebedi olduğu vurgulanmıştır.

İnsanoğlu ahiretin varlığına rağmen fitraten uzun bir ömür yaşamak, sürekli refah ve mutluluğun olduğu bir hayat sürdürmek hatta ölümsüz olmak ister. Öyle ki Hz. Adem ve Havva’nın şeytana kanma sebepleri de cennette ebedi yaşamı istemeleridir. Bu da ebediyet arzusunun insan için önemini göstermektedir.

İlk insan olan Hz. Adem ve Hz. Havva’dan günümüze kadar ölümsüzlük arzusunun nefsi arzuların en kuvvetlisi ve asli bir arzu olduğu açık bir şekilde görülmektedir. İnsanoğlu öleceğini bilmesine rağmen bu arzusunun peşinden koşmaktadır. Ahiret inancına sahip insanlar, ölümden sonra ebedi hayatın varlığına inanmalarına rağmen sanki bu dünyanın hiç sonu gelmeyecek gibi yaşamaktadırlar. Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.) hadisinde şöyle dile getirmektedir: “İnsanda iki şey yaşlanmaz: Yaşama arzusu ve mal sevgisi”⁹⁸

İnsanın psikolojisinde bulunan ebedilik eğilimine ve fitratındaki ölmeme arzusuna açık bir delil olarak Kur’an-ı Kerim’de “Malının kendisini ölümsüz kılacağını sanar.”⁹⁹ ayeti yer almıştır. Bu ayette Allah Teâlâ insanın dünyanın çekiciliğine aldanıp hiç ölmeyecekmiş gibi bir heves ve arzu ile mal toplayarak dünyada ebedi hüküm sürebileceğini zannetmesini ifade etmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de insandaki ebedi yaşama arzusuna işaret eden daha başka pek çok ayeti kerime vardır. Bir kaçını şöyle sıralayabiliriz: “Şeytan ona vesvese verdi, dedi ki, ey Adem! Sana ebediyet ağacını ve bitip tükenmeyen mülkü göstereyim mi?”¹⁰⁰

Başka bir ayette: “De ki: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyi de

⁹⁷ Nisâ, 4/57; Maide, 5/ 119; Ahzab,33/ 65; Cin, 72/23...

⁹⁸Tirmizi, Sünen, Zühd, 28.

⁹⁹ Hümeze,104/3.

¹⁰⁰ Taha, 20/120.

edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."¹⁰¹

“İçlerinde ebedî yaşama ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?”¹⁰² Bu ayet insanların ebediyet duygusuyla hareket ettiklerinin bir göstergesidir.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'e insanın bu arzusunun meşru boyutuna işaret ederek dünyadaki kalıcılığa şu şekilde değinmiştir: “İnsan ölünce şu üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir: Sadaka-i cariye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlat.”¹⁰³

Bir filozof, eğer Allah ve ahiret hayatı olmasa insanlar dünyaya ve dünyaya geldikleri güne lanet ederler demiştir. Ama Allah'ın ve ebedi hayatın varlığını kabul edince hayat, iyilik, hayır ve saadetten dünya da güzel ahlakın kemâlinden, sonsuz kutsiyetin yükseldiği bir yer haline gelmiş olur.¹⁰⁴

Ahiret hayatının varlığı insanı ebedilik konusunda tatmin ettiği gibi sonsuz azap duygusu ve cehennem korkusu kişiyi iyi işler yapmaya sevkeder.

Bütün insanlarda ölümsüz olma arzusu evrensel psikolojik bir gerçek olarak varlığını hissettirmektedir. Şüphesiz ebedi yaşam insanın en kuvvetli arzusudur. Hayatın sınırlı oluşuna herkes tepki gösterir ve bu tepkisini farklı şekillerde ortaya koyarak kendince ebedi olmak adına bir şeyler yapmaya, öldükten sonra arkasında adının anılacağı eserler bırakmaya özen gösterir. Bu şekilde adının yaşayacağına düşünür ve böylelikle hayatının sürekliliği konusunda kendisini tatmin eder.

Ölümsüzlük arzusu farklı şekillerde dile getirilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

¹⁰¹ Cuma, 62/8.

¹⁰² Şuara, 26/129.

¹⁰³ Müslim, Vasiyye, 14

¹⁰⁴ Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s.25.

a) Maddi Ölümsüzlük: Birçok Marksist ve materyalistlerin görüşüne göre insan da ezeli ve ebedi olan madde gibi özü bakımından ölümsüz olabilir.

b) Biyolojik Ölümsüzlük: Her ne kadar insan bu dünyada ölüp ahirette sonsuzluğa kavuşacağını bilse de bu dünyada da biyolojik olarak sonsuz olmayı ister.

c) Sosyal Ölümsüzlük: Bazı insanlar ölümsüzlük isteğini kendi ölümünden sonra geride başkalarına faydalı olacak eserler bırakarak mümkün olacağına inanırlar.

d) Ruhi Ölümsüzlük: Bedenin ölümünden sonra ruhun sonsuza kadar yaşamaya devam edeceğine inanılır. Tenasüh diye adlandırılan inanca göre ferdin ölümünden sonra ruhunun insan, hayvan veya bitki gibi başka bir canlının bedenine bürünerek yaşamaya devam edeceğine inanılır. Bir diğeri olan reenkarnasyon inancına göre ise ruhun belli bir olgunluğa ulaşınca kadar çeşitli bedenlere bürünerek dünyada tekerrür edeceğine inanılır. Bunların yanında ruhların tek başına bedensiz olarak sonsuza kadar o şekilde yaşayacağına inananlar da vardır.

e) Ferdi- Şahsi Ölümsüzlük: Öldükten sonra başka bir âlemde ruh ve beden birbiri ile bütünlüğü halinde dirilmesi, azap ya da mutluluk içerisinde sonsuza kadar hayat sürmesi inancıdır. Yani bizim ve diğer semavi dinlerinde inanmış olduğu, ölümden sonraki yaşam olan ahiret hayatıdır.¹⁰⁵

Ölümden sonra diriliş inancı insanı psikolojik olarak hayata bağlar, böylelikle insan yok olma düşüncesinden kurtulur. Öyle ki inanmayan kimseler de dahi ebedîlik duygusu mevcuttur. Böyle insanlar geride bir eser bırakarak kalıcı olmaya çalışırlar, böylece eserleri ile yaşayacaklarını düşünürler.

Ebedi hayata inanmayan kimse, her geçen gün ölüme daha da yaklaştığı, öldükten sonra, toprak olup, unutulacağı düşüncesi ile mahvolur ve kendisini büyük bir ıstırabın içine çeker. Aynı zamanda bu korku, onun günlük hayatındaki

¹⁰⁵ Hayati Hökeleklî, *Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*, s.163-164.

işlerine de mani olur. Ölümü büyük bir korku ile bekler. Kendisine ölümü ve akıbetini unutturacak meşgaleler arar.¹⁰⁶

İnsan öldükten sonra tekrar dirileceğini de bilse, ahirette ölümsüz olarak yaşayacağına da inansa, yine de bu dünyada ölümsüz olmayı ister.¹⁰⁷

2. Ölüm Korkusunu Kaldırışı

Dünya hayatında insanlarda, hayvanlarda, hatta doğada bile bir değişim gözlemlenmektedir. Bu değişim insan bedeninde doğumdan ölüme kadar olan sürede gerçekleşen, gözle görülür şekilde meydana gelen değişimlerdir. İnsan hayatta olduğu süre zarfında bu değişim ölene kadar devam eder. Doğada güneşin batıp ertesi gün tekrar doğması, kışın yapraklarını döküp kuru bir dala dönüşen ağaçların yazın çiçek açıp, meyve vermesi vs. gibi... bu değişim cansız varlıklar için de mümkündür. Şöyle ki herhangi bir eşya zamanla eskimektedir. Bu değişimlerin tümü hayat ve ölüm arasındaki ilişkiye delalettir. Hayvanlar ise bizzat ölüm şuuruna sahip olmasalar bile kendilerine zarar verecek tehlikeleri fark eder ve onlara karşı kendilerini koruma güdülerini geliştirirler.

Hayatın belli dönemlerinden sonra her insanda ölüm şuuru kendini gösterir. Çocukluk dönemlerinde tam olarak bilincine varılmayan ölüm daha sonraki evrelerde kendini fark ettirir ve insanın ölüm karşısındaki savunma reflekslerini geliştirmesini sağlar.

Diğer canlılara nazaran inanan insan ölüme karşı kendini hazırlar, onun bilincinde olur. İnanan insanlar vakti gelince eceli ile öleceğini kabul ederken, inanmayan insanlar ise ölüp yok olup gideceklerini düşünürler. Nitekim her insan, bir gün kendi varlığının son bulacağını farkındadır.

Rousseau, 'ilkel insanın ölümü bilmeyeceğini, yalnızca acı duymaktan korkacağını dile getirmektedir. Ona göre ölümün ne olduğunu bilmek, insanın hayvanlıktan çıkarken elde ettiği ilk kazançlardan biridir.'¹⁰⁸

¹⁰⁶ Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s.31.

¹⁰⁷ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, s. 190.

Şüphesiz ölüm her canlının karşılaşacağı kaçınılmaz bir gerçekliktir. Hiç kimse onu geri çeviremez veya kabul etmeme gibi bir hakka sahip değildir. Ölüm zengin fakir, genç yaşlı demeden vakti gelen her canlıya uğramaktadır. Herkes onun karşısında çaresiz ve güçsüzdür. Ona teslim olmaktan başka bir seçenek yoktur.

Ölümün muhakkak gerçekleşeceği Kur'an'da açık ifadelerle dile getirilmiştir; “Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!”¹⁰⁹

Ölüm, insanın kendisine ne zaman, nerede, nasıl uğrayacağını bilmediği bir gaybtır. Muhakkak her canlının takdir edilen süreye kadar yaşama hakkı vardır. Bu süre dolmadan önce veya sonraya kimse kalmaz, her canlı vakti gelince ölümü tadar. Bu süreyi insanoğlu ne bir dakika geriye ne de bir dakika ileriye alabilir.

Ölüm, her canlı için taksim edilen vakitte meydana gelecek kesin bir hükümdür. İnsan istese de istemese de ölümle karşılaşacak ve varacağı yer Allah (cc.)'in huzuru olacaktır. İnsan ne kadar ölümle yüzleşmekten korksa da, ölümle birlikte daha geniş ve daha rahat bir hayata, daimi nimetlere veya uzun bir bedbahtlığa ulaşacağını bilir.¹¹⁰

Her ne kadar ölüm ölenin geride kalan yakınlarına üzüntü verse de fani âlemden kurtulmanın, Allah'a kavuşmanın tek yoludur. Kimileri kavuşacakları ebedi nimetlerin mutluluğu ile kapatacak gözlerini, kimileri ise tadacakları azabın ve ıstırabın endişesi ile.

Ölüm insan için, kaçınılması imkansız ve dünya hayatının en rahatsız edici tecrübesidir.¹¹¹ Her ne kadar insan gündelik meşgaleler sebebiyle ölümü unutsa da şahit olduğu ölüm hadiseleri ile her an ölümün var olabileceğinin farkındadır.

¹⁰⁸ Galip Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnanç*, s.124.

¹⁰⁹ Nisa 4/78.

¹¹⁰ Ahmet Faiz, *Fi Zilali'l- Kur'an'da Kıyamet ve Ahiret*, s.17.

¹¹¹ Galip Türcan, *a.g.e.* s.138.

Fakat insan hayatını normal seyrinde devam ettirmek ve hayata bağlı kalmak için ölümü bilinçaltına iter. Öyle ki insan her an ölümü düşünse şu vakitte ölecekmiş gibi bir düşüncede olsa sürekli evhamlı ve korku halinde olur, yaşanılabilir olan hayatını kendine zindan etmekten başka bir şey yapmış olmaz.

Evrensel ve fizyolojik bir gerçeklik olan ölüm karşısında insan belli bir tepki ortaya koyar. Ölüm tabii bir olay gibi görünüp öyle kabul edilse de hiç kimse böyle bir gerçek karşısında kolayca boyun eğip kendini hazır hissetmez. Çünkü insanda zarar görmeme ve sonsuza kadar yaşama arzusu hakimdir.

İnsanın ölüm karşısında oluşturduğu savunma mekanizmasının en belirgin unsuru korkudur. Russell'e göre insanların ölümsüzlük fikrini inanca dönüştürmelerinin tabii kaynağı ölüm korkusudur.¹¹²

Ölüm korkusu insanda varlığını hissettirmesi bakımından diğer korkulardan ayrılır. Çünkü insan ölümlerle birlikte canından, malından, dünyadaki her şeyden sıyrılacaktır ve toprak olacaktır. İnsanın ölüm düşüncesini tamamen bilinçdışı bırakarak onu dünyalık uğraşlarla bastırmaya çalışması ölüm gerçeğini ortadan kaldırmaz.

İnsanı ölüm korkusuna iten bazı sebepler vardır. Bunların başında insanın ölüm anında şiddetli bir acı çekeceğini düşünmesi, öldükten sonraki kabir ortamı veya orada azap göreceği düşüncesi, diğeri ölümden sonra akıbetinin ne olacağı ve cehenneme gitme korkusudur. Bunların yanında en önemlisi ise insan için onu dünya hayatına bağlayan mal, mülk ve çeşitli nefsanî duygularını yitirecek olmasıdır.

Kur'an-ı Kerim ölüm korkusunun nedenlerinden bahsetmekte ve özellikle bir tanesini öne çıkarmaktadır: "De ki: "Ey Yahudiler! Başka insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve şayet sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin!" Ama onlar daha önce yaptıkları yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi

¹¹² Galip Türcan, *a.g.e.* s.139.

bilmektedir.”¹¹³ Yahudilere nispet edilen bu korku, dünyada yaptıkları kötülüklerin karşılığını öldükten sonra görecekleri yönündedir.

Ölüm tecrübeye dayanmaz, insanoğlu ölüm hakkında tefekkür ve müşahede ederek bilgi sahibi olur. Yani insanlar ölümü kendi zihinlerinde tasavvur ettikleri kadar ve başkalarının ölümü karşısındaki gözlemleri kadar bilebilir.

İslam filozoflarından İbn Sina “Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi”nde asıl hayatın öldükten sonra başlayacağını ve ölüm korkusunun gereksiz olduğunu ifade etmiştir. İbn Sina bu eserinde ölüm korkusunun etkili olduğu altı sınıf insanı ve korkularının nedenlerini belirtmiştir. Bunlar;

- a) Ölümü ve neyi ifade ettiğini bilmeyenlerde ölüm korkusu,
- b) Ruhun öldükten sonra akıbetinin ne olacağını bilmeyenlerde oluşan ölüm korkusu,
- c) Kendisinin ölüp yok olacağı, fakat dünya hayatının kendisinden sonra devam edeceğine dair düşüncelerle oluşan ölüm korkusu,
- d) Öldükten sonra kendisine ceza ve işkence edileceğini düşünenlerde oluşan korku,
- e) Öldükten sonra nereler olacağını ve nereye gideceğini bilmeyenlerde oluşan korku,
- f) Dünyada elde ettiği malını, mülkünü yanında götürmeyeceği düşüncesi ile oluşan ölüm korkusu.¹¹⁴

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere ölüm korkusuna sahip insanların birçoğu ahirete inanmayan veya ahiret hakkında yeterli bilgisi bulunmayan

¹¹³ Cuma,62/6-7, Bakara,2/94-95.

¹¹⁴ Müfit Selim Saruhan, “İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi”,s.96.

insanlardır. Bu insanlar da mala düşkünlük, hırs ve kibir gibi duygular baskın olduğundan, sahip olduğu her şeyin bir gün son bulması endişesi içerisindeyler.

3. Ebedi Cennet Ümidi ve Cehennem Korkusu

İnsanlar tarafından cennet ve cehennem yaşadıkları ortama ve şartlara bağlı olarak farklı şekillerde algılanmıştır. İnanan insanlar için cehennem yapılan kötülüklerin, günahların karşılık bulacağı çetin bir azabın olacağı, dayanılmayacak derecede kötü bir yer iken, cennet de cehennem zıddı olarak genel anlamda yapılan iyiliklerin, sevapların karşılığının kat kat verileceği, insanın hayaline bile sığdıramayacağı güzelliklerin, nimetlerin bulunduğu yer olarak tasavvur edilmiştir. İnanmayanlar için ise cennet ve cehennem, “Öncekilerin anlattıkları masallardan ibarettir.”¹¹⁵

Günahkar insanların bazıları için cehennem, hatırlanmak istenilmeyen hatırlandığında hayatın tadını kaçıran uzak bir gerçek olduğundan zihinden uzak tutulmak istenmiştir. Bazıları için korkunç sahneleriyle anlatılan bir film olarak algılanmış, bazıları için de felsefi düzeyde tartışılmaya konu olmuş bir araştırma unsuru olmuştur.

İnanan fakat amel etmeyen bazı insanlar, kalbinin temizliğine güvenip cennete gitmeyi garanti görmektedir. Oysaki cennet kalp temizliğinden ziyade imanın, salih amellerin yerine getirilmesi ve Allah'ın takdir etmesi sonucu varılacak ebedi bir yurttur.

İnanan veya inanmayan her insan ölümsüz olmayı arzu eder. Allah cc. insanları bu arzularına ulaştıracak bir sınava tabi tutmuş ve bu sınavda başarılı olanlara ebedi olarak cennetinde kalmayı müjdelemiştir. İmtihanda başarılı olamayanların ise durumlarına göre ya bir süre cehennemde cezalarını çektikten

¹¹⁵ Mü'minun ,23/83.

sonra cennete konulacakları ya da işlemiş oldukları büyük günahlardan ötürü ebedi olarak cehennem de azap çekip orada kalacakları bildirilmiştir.¹¹⁶

Cennet ve cehennemin ebediliği konusu insanlar arasında çeşitli ihtilaflara neden olmuş, cennetin ebediliği konusunda İslam alimleri hem fikir iken, cehennemin ebediliği hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşleri iki maddede toplamak mümkündür. 1. Ehl-i Sünnet'in büyük bir kısmı ile Mu'tezile, Şia ve Hariciler'in benimsemiş olduğu görüş, ahirette kafirlere uygulanacak olan azabın ebedi olduğu görüşüdür. 2. Ahirette uygulanacak olan azabın uzun yıllar sürdükten sonra sona ereceği görüşüdür. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudrî gibi önemli bir grup alim bu görüşün savunucuları arasında yer almaktadır.¹¹⁷

Cehm b. Safvan ile Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf ise ahiret hayatının sonsuza kadar sürmeyeceğini, cennet nimetleriyle birlikte cehennem azabının da sona ereceğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre sonradan yaratılmış olan hiçbir şey sonsuza kadar devam edemez. Cehm ile Allaf'ın savundukları bu görüşü ispat etmeye çalışırken ileri sürdükleri delillerin kuvvetli olmadığı aşikârdır. Zira cennet ve cehennem kendiliğinden değil Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiştir. Bunları yaratan Allah, kudret ve iradesi ile varlıklarını da sürdürecektir.¹¹⁸

Cennet ve cehennem sürekli ve sonsuzdur, oradakiler de fani değillerdir. Yani cennet ve cehennem daimidir, yokluk onlara arız olmaz. Zira cennet ve cehennemdekiler hakkında Allah Teala: “onlar orada ebediyyen daimidirler¹¹⁹ buyurmuştur.¹²⁰

¹¹⁶ Nebe, 78/23.

¹¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV/305.

¹¹⁸ Yavuz, a.g.m. s.305.

¹¹⁹ Beyyine, 96/8.

¹²⁰ Taftazani, *Şerh 'ul-Akaid*, Süleyman Uludağ, (*Kelam İlmi ve İslam Akaidi*), s.209.

İmam-ı A'zam Ebu Hanife de cennet ve cehennem sonlu olmadığını, içlerinde bulunanlarla birlikte ebedi ve daimi olduğunu, hiç birinin yok olmayacağını, Allah Teâlâ'nın mükafat ve cezasının da daimi ve ebedi olduğunu söyler.¹²¹

Dünya hayatından sonra ceza ve mükafattan birisinin verileceği, ebedi mutluluğa ulaşmak isteyen kulluk vazifesine daha fazla çaba sarf ettiği cennet ve kaçınmaya çalıştığı cehennem, ebedi yaşanılacak iki mekandır.

İslam alimlerinin cennetin ebediliği konusunda aynı görüşü benimsemelerinin en önemli nedeni, hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü bu görüşü savunanlar, görüşlerini mutlaka ayetlerle teyit ederek ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bu görüşü benimseyenleri fikir birliğine götüren sebep, cennet ve onun ebediliği ile ilgili Kur'an ayetlerindeki muhkemliktir.¹²²

Kur'an-ı Kerim'de cennetin ebediliğini açıkça ortaya koyan pek çok ayet vardır bazıları: “Onlar için cennette tertemiz eşler vardır ve onlar orada ebedi kalıcılardır”¹²³

“Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedi kalacaklardır.”¹²⁴

“Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur.”¹²⁵

¹²¹ İmam-ı A'zam Ebu Hanife, *el-Vasiyye, (İmam- A'zam'ın Beş Eseri)*, (Çev. Mustafa Öz),s.69.

¹²² Cafer Kayıslı, *Kur'an-ı Kerim'de Mükafat ve Ceza*, s. 309.

¹²³ Bakara, 2/25.

¹²⁴ Hud, 11/108.

¹²⁵ Tevbe,9/72.

Tevbe suresindeki bu ayetin sonunda geçen ifade, Allah'ın rızasının ve manevi hazların, maddi imkanların sağladığı mutluluktan çok daha üstün olduğunu açıkça göstermektedir. Allah'ın rızasına mazhar olmak, cennet nimetlerine ulaşabilmenin bir vasıtası olsaydı, şayet bu nimetlerin daha mühim olduğu sonucuna varılırdı. Oysa ayette Allah'a mutlak teslimiyet gösterenlerin bu davranışlarına karşılık, O'nun lütfuyla sonsuz mükafatları elde edecekleri, bütün bu nimetlerin yanında çok daha önemlisi, O'nun rızasına nail olacakları ve en büyük mutluluğun O'nun hoşnutluğuna erişmek olduğu bildirilmiştir.¹²⁶

Cennetin ve nimetlerinin ebediliği hususunda ayetlerin yanında birçok hadis de mevcuttur:

Hz. Peygamber: “Cennet ehli! Siz ebedi yaşayacaksınız. Sizin için ölüm yoktur. Siz sonsuza dek sağlıklı olacaksınız, hastalanmayacaksınız. Siz sürekli nimet içerisinde olacaksınız ve asla bu nimetlerden mahrum kalmayacaksınız.”¹²⁷ buyurmuştur.

Başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdikten sonra, melekler benekli bir koç getirirler ve onu cennet ehli ile cehennem ehlinin ikamet yerinin arasına koyarlar. Bir ses, “Bunu tanıyor musunuz?” der. Cennet sakinleri korkuyla, cehennemlikler ise sevinçle bakar ve hep birden cevap verirler: “Evet ölümdür.” Bu koç kesilir ve: “Ey cennet ehli, orada ebedî olarak ölümsüz bir şekilde yaşayın.”¹²⁸

Yukarda zikredilen ayet ve hadisler cennetin ebediliğini açıkça ifade etmiş ve naklen sabit olduğunu te’vile ihtiyaç olmadığını göstermiştir. Bu ayetler ve hadisin yanında daha pek çoğu cennetin ebediliği konusunda bizlere delil oluşturmaktadır.

¹²⁶ Hayreddin Karaman, *Kur'an Yolu Tefsiri*, c.III, s.33-34.

¹²⁷ Tirmîzî, *Tefsir*, 39, s. 730-731.

¹²⁸ Buhari, *Rikak* 50, XIV/6455; Müslim, *Cennet* 40, IV/2188.

Cennet, insanın her an hayalini kurduğu sayısız nimet ve mükafatlarla donatılmıştır. Ayrıca cennet, insandaki sonsuz olma isteğini tamamıyla karşılayan, fikri özelliklerine uygun bir ödül yeridir.¹²⁹

İnsanoğlu bu güzel nimetlere, sayısız güzelliklere kavuşacağı, bütün sıkıntılardan ve sıkıntı verecek hasletlerden arınacağı sonsuz huzur ve mutluluğun hüküm süreceği ebedi cenneti arzular. Öyle ki bu arzulara kavuşmak dünya hayatını Allah'ın hoşnut olacağı şekilde yaşayıp, O'na iman edip, kulluk vazifemizi tam anlamıyla yerine getirip, salih amellerde bulunmakla mümkündür.

4. Pişmanlık ve Tövbe Duygusu

Arapça 'da kelime olarak “geri dönmek, rücû etmek, dönüp yapmak” anlamındaki tövbe, “dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye layık olanlara yönelme” şeklinde tanımlanır. Tövbe kavramı Allah'a nisbet edildiğinde “kulun tövbesini kabul edip lütuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” anlamına gelir. İnsan başkasına karşı yapmış olduğu hatalı davranışlardan dönerken avf (af) ve i'tizâr (özür dileme) kelimelerini kullanır.¹³⁰

İnanan bir insan için ölüm ne kadar önemli ise ölümden sonraki hayatta bir o kadar önem arz etmektedir. İnsan ölüm anında çekeceği ıstırap, acı veya ölünce biyolojik varlığının sonlanacak olmasına kaygı duyduğundan çok öldükten sonra akıbetinin ne olacağından endişe etmektedir. Çünkü insan öldükten sonraki hayatına günahsız bir şekilde başlamak ister. Öyle ki tövbe insan için bir kurtuluş kapısıdır.

İnsan hayattaki bazı faktörlerin etkisiyle veya kendi iradesi ile hata yapabilen bir varlıktır, hiç hata yapmamak meleklere mahsustur. İnsan yapmış olduğu hataları bilmekte ve bunların kendisinin yükselmesine, Allah katında değerli ve onurlu bir insan olmasına engel görmektedir. Mühim olan insanın hatasını kabul edip Allah'a sığınıp ondan af dilemesidir. Kur'an'a göre insan yaptığı günahların yanlış olduğunu

¹²⁹ Kaysıcı, *a.g.e.*, s. 311

¹³⁰ Topaloğlu, “Tövbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, s.279

kabul edip, onlardan sahih bir niyetle vazgeçip, kendisini ayıklanıp temize çıkabilmektedir. Kur'an buna tövbe demektedir.¹³¹

İlahi dinlerin göre hepsine göre insan iyilik ve kötülük yapma eğilimine sahip bir varlıktır. Hz. Adem yapmış olduğu hatasından sonra tövbe ederek Rahim olan Allah'ın affına mazhar olmuştur. Hata yapan kimse de tövbe ettiği takdirde ademiyet nesebini, tövbe etmediğinde ise şeytaniyet vasfını tescil ettirmiş olur.¹³²

Tövbe insanın imanı neticesinde duymuş olduğu pişmanlık halidir. Pişmanlık sonucunda insan yapmış olduğu yanlış davranışlardan uzaklaşır ve Allah'a sığınarak ona itaat eder, O'ndan af diler.

Kuran'da tövbe ve Allah'ın tövbeleri kabul edeceğine dair çok sayıda ayet vardır. İnsan imanının neticesi gereği yaptığı her yanlış ve günahattan sonra tövbe etmelidir.

“Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”¹³³

“Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzelterler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”¹³⁴

“Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur.”¹³⁵

Zikredilen bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere, insan ne kadar günah işlerse işlesin, hatta aynı günahı defalarca yapmış olsun, her defasında tövbe etmesi tavsiye edilmiştir. Çünkü yapacağı her tövbe onun o an Allah'ı idrakinin ve O'na olan bağlılığının bir ifadesidir. Zamanında yapılan tövbe ile günahlar birikmeden

¹³¹ Hüseyin Atay, “Kur'an'a Göre Tövbe”,s.94.

¹³² Topaloğlu, a.g.m., , s.280.

¹³³ Maide,5/39.

¹³⁴ Al-i İmran,3/89.

¹³⁵Şura,42/25.

silinecektir. Tövbe etmeden arka arkaya günah işleyen insan günahının fazlalaşması sebebiyle tövbe etmekten uzaklaşır ve günah işlemeyi alışkanlık haline getirir. Sık sık tövbe etmek insanı bilinçlendirir ve günah işleme alışkanlığından uzaklaştırır.¹³⁶

Tövbe, Allah-insan ilişkisini sürekli aktif bir durumda tutan mekanizmanın ismidir. Kuran söz konusu bu ilişkinin sürekliliğini istemekte ve bunda da ısrar etmektedir. İnanan insana düşen sorumluluk, Kuran'ın bu temel isteğine uyarak tövbe faaliyetine katılmaktır. Tövbe, günahlardan kurtulma ve arınma vasıtası olarak algılandığı için tövbenin affettiremeyeceği hiçbir günah bulunmamaktadır.¹³⁷

Kur'an-ı Kerim, bazı insanların tövbesinin kabul edilmeyeceğini haber vermiştir. Bunlar;

1. Günahlarında ısrarcı olup, ölüm gelene kadar tövbe etmeyenler.
2. İnanmayanlar.

“Kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında “Ben şimdi tövbe ettim” diyenlerle kafir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”¹³⁸

3. Müşrikler.

“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”¹³⁹

Bu üç grup insanın tövbeleri tövbenin temel şartlarından yoksun, sahte ve geçersiz olduğu için tövbe olmayı hak etmemektedir.¹⁴⁰

¹³⁶ Hatice Taş, “Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi”, s.81

¹³⁷ Selim Özarlan, *Kelam'da Tövbe*, s.121.

¹³⁸ Nisa,4/18.

¹³⁹ Nisa,4/48.

¹⁴⁰ Taş, a.g.e. ,s.82.

Allah cc. ölüm anı geldiğinde korkunun verdiği endişeyle yapılan tövbenin geçerli olmadığını Kuran’da bildirmiştir.¹⁴¹ Tövbe amacına uygun bir şekilde son ana kalmadan yapılmalıdır. İşlenen bir günahın hemen ardından tövbe edilmeli, hayırlı ve güzel işler yapılmalıdır.

Pişmanlıklarını dile getirip tövbe edenler Allah tarafından bağışlanıp, onlar için büyük ödül olan cennet bahçeleriyle mükâfatlandırılacaklardır.

Ferdi açıdan tövbe, Allah’ın merhametine sığınarak ve O’na güven duymaktır. Tövbe türlü seçenekler içerisinde bireyin Allah’a yönelmesidir. Tövbe bireyin Allah’la irtibata geçmesi, aracısız olarak halini O’na bildirip, hatalarını itiraf etmesidir. İnsanın tövbe etmesinin altında yatan düşünce, Allah’ın her şeyden yüce ve üstün olduğunu kabul etmesidir. Allah’ın yüceliğine ve merhametine inanan insanın tövbesi ve yakarışları Allah katında cevap bulacak ve O’nun lütfuna mazhar olacaktır.¹⁴²

İnsanın ahirete iman edişi demek onun dünya hayatından daha yüksek ve ebedi bir hayata inanması demektir. Bu inanç hali insana arzuladığı bu ulvi ve ebedi hayata kavuşabilmek için dünyadaki yaşayış tarzını dini ve ahlaki normlara göre ayarlamasının ve düzenlemesinin gerekliliğini hissettirir. Çünkü günahkar bir şekilde yaşadığı zaman, günahlarından dolayı Allah’ın huzurunda sorguya çekileceğine dair inancı onun kalbinde yer etmiştir. Aynı zamanda bu itikat insanların kalplerine barış, adalet ve sevgi hislerini de telkin etmektedir.¹⁴³ Esasen günahkarın tövbe etmesinde cennet ümidi ve cehennem korkusunun yanında bu hislerde etkin bir rol oynamaktadır.¹⁴⁴

“Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah’tan yüz çevirmeyin!”¹⁴⁵ ayetinde ifade edildiği gibi Allah Teala tövbenin

¹⁴¹ Nisa,4/18.

¹⁴² Özarlan, *a.g.e.*,s. 121.

¹⁴³ Ahmet Hamdi Akseki, “*İslam Dini*”, s.94-95.

¹⁴⁴ Asım Yapıcı, “*Dini Yaşayışta Tövbeye Din Psikolojik Bir Yaklaşım*”,s.145.

¹⁴⁵ Hud,11/52.

karşılığını sadece ahiretle sınırlandırmayacak bu hayatta da verecektir. Allah Teâla tövbeyi insana rızık, güç kuvvet ve daha pek çok nimet verme konusunda vesile kılar.

B. Ahiret İnancının Sosyolojik Etkileri

İnsan, tek başına yaşayamayan aciz bir varlıktır. Yaşamın her alanında insan insana ihtiyaç duyar. Bir arada toplum halinde yaşamak zorundadır. Toplum halinde yaşayan insanların huzur, güven ve refah içinde yaşamaları için bir düzene ve disipline ihtiyaç vardır. Bu düzen, genellikle yasalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat yasalar vicdani ve ahlaki sorumluluklar gibi insanın kendisi ile baş başa kaldığı, iç muhasebe yapmasını gerektirdiği durumlarda yeterli olmamıştır. İnsandaki vicdani ve ahlaki sorumluluklar insanın belli değerlere sahip olmasına bağlıdır. Dini değerler, toplumda bir takım huzursuzlukların, olumsuzlukların oluşmasına engel olurken diğer taraftan da aynı inanç etrafında birleşen insanların bir bütün halinde belli değerlere sahip olarak, birbirlerini sevmelerini, barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlar.

Din ve toplum arasında her zaman karşılıklı bir etkileşim vardır. Din toplumu etkilediği, değiştirdiği gibi toplumda dini etkilemekte bazen de şekillendirmektedir, fakat değişimden bahsetmek mümkün değildir.

İnsan doğuştan sosyal bir varlıktır. Doğduğu andan itibaren içinde bulunduğu ailesi onun sosyal çevresidir. Bu çevre çocukluk dönemi, okul hayatı, iş hayatı vs. gibi dönemler vasıtası ile zamanla genişler. Sosyal çevresi genişleyen insan da bir takım duygular uyanır. Bu duygular, insanın gelişimine ve çevresine uygun olarak gelişir. Önce en yakınındaki anne, baba ve kardeşlere sonra akrabalara daha sonra ise tüm insanlığa yönelir. İnsanın kendisi dışındaki kişilere ve çevreye karşı beslediği bu duygular olumlu ve olumsuz olabilir. Sevgi, şefkat, merhamet, dostluk gibi olumlu duygular besleyen bir insan kin, nefret, öfke gibi olumsuz duygular da besleyebilir. Asıl mesele insanın kendisinde mevcut olan bu duyguları gereksiz yere kullanmaması ve kontrol altında tutmasıdır. Bunu da insan vicdanı, merhameti, Allah'a ve ahirete olan inancı ile kontrol altında tutabilir.

1. Dünya ve Ahiret Dengesini Temin Edişi

Hayat, insanoğlu için geçici dünya hayatı ve ebedi ahiret hayatı olmak üzere iki safhadan oluşur. Kur'an'da pek çok ayette dünya ve ahiret hayatı birlikte zikredilir. Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatı, geçimi az,¹⁴⁶ yakın hayat,¹⁴⁷ aldatıcı ve zevkten başka bir şey olmayan,¹⁴⁸ bir oyun, eğlence ve süsten ibaret,¹⁴⁹ alçak bir yer,¹⁵⁰ rüzgârların savurduğu bir çöp kırıntısı,¹⁵¹ kısa bir geçinme yeri,¹⁵² bir övünme, mal ve evlat çoğaltmanın yer aldığı,¹⁵³ bir mekan olarak tasvir edilmektedir. Diğer taraftan ahiret hayatıyla ilgili olarak da asıl varılacak güzel yerin Allah'ın yanı olduğu,¹⁵⁴ "ahiret ödülünün ve yurdunun daha hayırlı olduğu,¹⁵⁵ ahiretin güzel bir gelecek,¹⁵⁶ "sonu güzel olan yurt,¹⁵⁷ "sevapça ve umutça daha hayırlı bir yer,¹⁵⁸ "rızkı daha hayırlı ve daha sürekli,¹⁵⁹ "daha hayırlı ve daha kalıcı,¹⁶⁰ buna karşılık; azabı da daha çetin ve daha sürekli¹⁶¹ olduğu ifade edilmektedir.¹⁶² ayetlerde belirtilen bu ifadelerde, ahiret hayatının dünya hayatından daha hayırlı olduğu ve dünya hayatının geçici, ahiret hayatının ebediliği ifade edilmiştir. Fakat bu ayetler dünyadan tamamen el etek çekilmeli şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü ahiret hayatımız dünya hayatında göstermiş olduğumuz kulluk neticesinde şekillenecektir. Aynı zamanda dünya hayatı ebedi cennet hayatının kazanılması veya kaybedilmesine sebep olacak yerdir.

Dünya ve ahiret birbirine bağlıdır. İnsan ne dünyasını bırakıp sadece ahirete yönelmeli ne de ahireti bırakıp sadece dünyalık işlere yönelmelidir. "Sizi

¹⁴⁶ Al-i İmran, 3/14; Nisa, 4/77; Al'a, 87/16-17 Kasas, 28/60

¹⁴⁷ Yunus, 10/24, Kasas, 87/16

¹⁴⁸ Al-i İmran, 3/185; Yunus, 10/23

¹⁴⁹ En'am, 6/32; Muhammed, 47/36; Hadid, 57/20

¹⁵⁰ Araf, 7/169

¹⁵¹ Kehf, 18/45

¹⁵² Mü'min, 40/39; Al-i İmran, 3/14

¹⁵³ Hadid, 57/20

¹⁵⁴ Al-i İmran, 3/14

¹⁵⁵ Yusuf, 12/57; Nahl, 16/41.

¹⁵⁶ Sa'd, 38/40.

¹⁵⁷ Ra'd, 13/24; Zümer, 39/26.

¹⁵⁸ Kehf, 18/46.

¹⁵⁹ Taha, 20/131.

¹⁶⁰ Kasas, 28/60.

¹⁶¹ Taha, 20/127.

¹⁶² Mustafa Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", OMÜİFD., Sy. 24, s. 80.

aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık”¹⁶³ ayetinde de belirtildiği gibi, mümin aşırılıktan uzak itidalli bir yol izlemelidir. Şayet dünya ve ahiretten her hangi birisinde aşırılığa kaçıp diğerini ihmal ettiği takdirde dünya ve ahiret dengesini bozmuş olur.

Kur’an’da geçen Karun kıssasında Karun’un ilk önce Hz Musa’ya iman ettiğini ve daha sonra kendisine verilen mal ile övünüp kibir ve gurura kapılarak Hz. Musa’ya karşı çıktığı görülmektedir. Dünyaya karşı olan hırsı yüzünden helak olup gitmiştir.¹⁶⁴

İnsana Kur’an’da sunulan dünya ve ahiret dengesini Hz. Peygamberin hayatında ve Hadis-i Şeriflerinde de görmekteyiz. Enes b. Malik (r.a.)’ın anlattığına göre Peygamber efendimizin nafile ibadetlerini öğrenmek üzere, sahabeden üç kişilik bir grup, Peygamber hanımlarının evlerine geldiler. Kendilerine efendimizin ibadetleri bildirilince, onlar bunu azımsadılar ve “Allah’ın Resulü nerede biz neredeyiz? Onun geçmişteki ve gelecekteki günahları bağışlanmıştır” dediler. İçlerinden biri: “Ben ömrümün sonuna kadar, bütün gece uyumaksızın namaz kılacağım” dedi. Bir diğeri: “Ben de hayatım boyunca gündüzleri oruç tutacağım ve oruçsuz gün geçirmeyeceğim” dedi. Üçüncü sahabe de: “Ben de sağ olduğum sürece kadınlardan uzak kalacak, asla evlenmeyeceğim” diye söz verdi. Bir müddet sonra Peygamberimiz (s.a.v.) onların yanına geldi ve kendilerine şunları söyledi: “Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Sizi uyarıyorum! Allah’a yemin ederim ki, ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve O’na en saygılı olanınızdır. Fakat ben bazen oruç tutuyorum, bazen tutmuyorum. Gece hem namaz kılıyorum hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren kimse benden değildir.”¹⁶⁵ buyurarak ruhbanlığa karşı çıkmıştır. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.)’ın “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır.”¹⁶⁶ hadislerden de anlaşılacağı gibi ne Allah Teala ne de Peygamberimiz müminlerin inzivaya çekilerek toplumdan kendilerini soyutlayıp, dünyadan vazgeçmelerini

¹⁶³ Bakara,2/143.

¹⁶⁴ Kasas,28/76.

¹⁶⁵ Buhari, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.

¹⁶⁶ Buhari, Mağâzî, 35.

istemektedir. Aksine dünyada çalışıp üretmelerini, insanları da teşvik ederek faydalı işler yapmalarını emretmişler, bunu da hayırlı insan olmanın bir vesilesi olarak göstermişlerdir.

Dünya hayatı ahiret hayatına göre kıyaslanamayacak derecede kısadır, buna rağmen, sonsuz hayatın temelleri dünya hayatında atılmaktadır. Konuyu bu açıdan değerlendirdiğimizde, dünya hayatının küçümsenmeyecek ölçüde önemli; öte taraftan da, gerek nimet, gerekse süre açısından, dünya hayatının ahiret hayatına kıyasla oldukça küçük bir yer kapladığını görmekteyiz. Bu sebeple Allah Teâlâ, insanları sürekli ikaz ederek, gerçek hayatın ahiret hayatı olduğunu hatırlatmaktadır. Dünya hayatına ise yaşanılacak süre zarfında değer verilmesi gerektiğini, esas olanın ahireti kazanmak olduğunu buyurmaktadır. Elbette bunu söylerken Kur'an, hiçbir zaman dünya hayatını tamamen yok sayma gibi bir cihete de gitmemiştir. Kur'an, dengeli bir şekilde, fakat her zaman ahiret hayatını önde tutan bir dengenin kurulmasını istemiştir.¹⁶⁷

2. Toplumsal Barışa Katkıda Bulunuşu

İnsan hem beden hem de ruhen yaşamış olduğu ortamda huzur ve sükunet olmasını ister. Toplumlar bireylerden oluşmaktadır, her birey kendi sorumluluklarını bilerek hareket eder ve diğer insanların haklarını gözetip saygılı davranırsa istenilen huzurlu ortam sağlanmış olur.

Kur'an'ın nihai amaçlarından biri de, aile hayatından, toplumlar arası ilişkilere kadar dünyanın her yerinde huzur ve barışı tesis etmektir. Her ne kadar Kur'an, gerçek manada dünya barışının olamayacağını, daima kötüyü iyinin mücadele içinde olacağını belirtse de, dünya barışını tehdit eden fitne ve bozgunculukla sürekli mücadele edilecektir. Müslüman veya gayrimüslim herkesin barış ve sükûnet içinde yaşamlarını sürdürmelerini istemektedir. Bu bağlamda Kur'an, önce müminleri kardeş olarak ilan etmiş, onların kendi aralarında kardeşçe yaşamalarını, aksi bir durumda mutlaka aralarının

¹⁶⁷ Mustafa Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler", *OMÜİFD*. sy. 24, s. 80.

düzeltilmesi gerektiğini belirtmiş, sonra da tüm insanlığın barış ve içinde yaşam sürmelerini istemiştir.¹⁶⁸

İslam'ın ortaya koyduğu emir, yasak ve tavsiyeler toplumsal kaosu önlemeye ve huzuru sağlamaya yöneliktir. İslam'ın ortaya koymuş olduğu emir, yasak ve tavsiyelerin, hayat, akıl, mal, din, nesil ve namustan oluşan “zarurat-ı diniyye” dediğimiz altı değeri korumaya yönelik olduğunu görmekteyiz. İslam dini bunların korunması bakımından Müslüman ile gayr-i müslimi eşit görerek aynı hakları vermiştir. Hukuk kurallarına göre haksız yere gayr-i müslim de olsa bu değerlerine tecavüz edilmez, aksine korunur. Toplumda ortaya çıkacak her türlü karışıklığın önüne geçmek için bu değerlerin korunması emredilmiştir.¹⁶⁹

İslam dinine göre hayat hakkı kutsaldır. İslam dini bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmekle eşdeğer gördüğünü; “... Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarma (gibi bir sebep) olmaksızın öldürürse, o bütün insanları öldürmüş gibi olur...”¹⁷⁰ şeklinde açıklamaktadır. Bir kişiyi yaşatmayı da “...Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur...”¹⁷¹ diye taltif etmektedir. İslam dinindeki bu ilkeler ahirete inanan her insanda toplum barışına katkı olarak tezahür edecektir.¹⁷²

İslam dininin yasakladığı içki içmek, zina, hırsızlık, adam öldürmek... vs. gibi toplumun huzurunu bozan bazı filler vardır. Bu filler hem bireyin sağlığını ve aile hayatını hem de toplum huzurunu tehdit etmektedir. “Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”¹⁷³ ayetinde de açıkça ifade edildiği gibi, içki ve kumar kendileri kötü bir fiil olduğu gibi bütün kötülüklerin de kaynağıdır. Günümüzde içki ve kumar birçok insanı esir almış, kendisine bağımlı hale getirmiştir. Bunun neticesinde insan hem kendisine hem de

¹⁶⁸ Köylü, *a.g.m.* s.86.

¹⁶⁹ İsmail Akyüz, “İslam'da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies Dergisi*, s. 466

¹⁷⁰ Maide, 5/31

¹⁷¹ Maide, 5/31

¹⁷² Yılmaz, “*a.g.e.*”,s.68.

¹⁷³ Maide,5/91.

çevresine büyük zararlar vermektedir. Bu kötü fiiller aile içi şiddet, huzursuzluk, dağılma, intihar ve daha birçok felaketi beraberinde getirmektedir. Toplumun temel taşı aile olarak varsayarsak temelinde kargaşa olan bir toplumda huzur ve sükûnetten bahsetmek güçtür. Bütün bunlar insanın Allah'ın emir ve yasaklarını çiğneyip ahiret inancından uzaklaşmasından kaynaklıdır. Allah ve ahiret inancı olmayan toplumlarda huzur ve barıştan söz etmek güçtür.

İslam dininin yasakladığı fiiller nasıl toplumun düzenini koruyarak toplumsal barışı hedefliyorsa, emredilen ibadetlerin de yine bu yönünü görmek gerekir. Namaz ibadeti insanların aynı safta birleşmelerine ve kalplerinin ısınmasına vesile olur. Cuma günü cem olan Müslümanlar, birlik beraberliği temsil eder ve birbirlerinin ahvalinden haberdar olurlar. Bayram namazlarının da aynı fonksiyonları icra ettiğini söylemek mümkündür. Zekâtın toplumu bütünleştirdiği, Müslümanların kalplerini birbirine ısındırdığı ve birçok insanın yarasına merhem olduğu aşikârdır. Zekât toplumda bir gönül köprüsü kurmasının yanında, aynı zamanda maddi durumundan dolayı yanlış davranışlar içerisine girebilecek kişiler için bir kalkan vazifesi görür. Hırsızlık gibi kötülüklerin önüne geçerek toplumda yeni husumetlerin doğmasına mâni olur. Hac İbadeti dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanların tanışıp kaynaşmalarına vesile olmaktadır. Bunun neticesinde aradaki ön yargılar, olumsuz düşünceler ortadan kalkmaktadır.¹⁷⁴

İslam dini barış ve esenlik dinidir. Bu yüzden getirdiği hükümlerle barışı tesis etmeyi, toplumda huzuru hâkim kılmayı amaçlar. Toplumda fitne çıkarıp bozgunculuk yapanların cezalandırılacağını bildirerek, bunun bir müeyyidesi olduğunu hatırlatır. Kur'an fitneyle sonuna kadar mücadele edilmesini istemiştir. Kur'an'a göre, fitneyle mücadele edilmediği takdirde, bu durum sadece haksızlık edenlere erişmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumun tümünü olumsuz yönde etkileyecektir.¹⁷⁵ Ahirete inanan insan, bu uyarıları dikkate alarak, toplumun huzurunu bozacak işlerden uzak durur.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Yılmaz, *a.g.e.* s,70.

¹⁷⁵ Köylü, *a.g.e.*, s. 86

¹⁷⁶ Yılmaz, *a.g.e.* s,71.

3. İnsanların Birbirlerini Hayra Davet Etmelerine Vesile Oluşu

İyiliği emredip kötülükten sakındırmak anlamına gelen Emri bi'l ma'ruf nehiy ani'l münker cümlesindeki ma'ruf, irfan kökünden gelmekte ve Arapça 'da "bilinen, tanınan, benimsenen şey" manasına gelir. Nükr veya nekaret kökünden gelen münker ise tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey" demektir.¹⁷⁷

Allah Teâla "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten nehy eden bir topluluk bulunsun"¹⁷⁸ ayeti ile müminlere iyiliği emredip kötülükten insanları uzaklaştırmayı sorumluluk olarak yüklemiştir.

Kur'an'da Müslümanlar iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları için 'en hayırlı ümmet' olarak bahsedilmiştir.¹⁷⁹ Yani Müslümanların böyle bir övgüye mazhar olmalarının sebebi, yaptıkları güzel ve hayırlı işe bağlanmıştır. Aksine bir durumda ise bu övgü yerini zem ve tazire bırakacaktır. Çünkü bunu terk etmeleri, onların helak olmasına da sebep olacaktır. Rasulullah "Adaleti emredenleri öldüren kavim ne kötü kavimdir. İyiliği emretmeyip, kötülükten nehy etmeyen toplum ne kötü bir toplumdur." buyurarak konunun önemine dikkat çekmiştir. Yine Resulullah'a (sav) minberdeyken 'Ya Resulullah, insanların en hayırlısı kimdir' diye sorulunca cevaben 'Onlara iyiliği emredip yine onlardan kötülüğü nehy eden, Allah'tan korkan ve sılayı rahim yapan kimsedir' buyurmuştur.¹⁸⁰

İyiliği emredip kötülüğü nehy etmek Müslümanlara yüklenmiş toplumsal bir görevdir. Rasulullah (s.a.v.)" Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse artık kalbiyle (buğz etsin) ki bu imanın en zayıf noktasıdır."¹⁸¹ buyurarak bu sorumluluğun önemini ortaya koymuştur.

¹⁷⁷ Çağrıncı, "Emri bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Münker", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XI, s.138.

¹⁷⁸ Al-i İmran,3/104.

¹⁷⁹ Al-i İmran,3/110.

¹⁸⁰ El-Kurtûbî, Ebu Abdullah Muhammed b. El-Ensârî, *El-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru İhyâi'tTurâsi'l-Arabî*, IV/47.

¹⁸¹ Müslim, İmân, 78.

Emri bi'l ma'ruf nehiy ani'l münker ayet ve hadislerin yanı sıra birçok İslam kaynaklarında da yer almaktadır. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak, Müminler için önemli bir mesele olmaktan ziyade bir çok İslam alimlerinin ittifakı sonucu farz-ı kifaye olarak kabul edilmiştir.

“Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekatı verirler, Allah ve Rasulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.”¹⁸²

Emri bi'l ma'ruf ve nehiy ani'l münker ihmal edildiği zaman din çökmeye başlar, dindarlık azalır, cehalet ve dalalet yayılır, yaptıkları yanlışlar ve kötü işler yüzünden insanlar helak olur, Allah'a kulluk ortadan kalkar. Çünkü o dinin en büyük dayanağıdır.¹⁸³

İyi güzel emredip, kötüyü fenayı nehy etmek toplumsal bir görevdir. Bu toplumsal görevin düzenli ve iyi bir şekilde yürütülebilmesi gerekir. Bunun en iyi şekilde yapılabilmesi için, insanlara bazı şartların oluşturulması gerekir. Allah'ın ayetlerini ve peygamberin hadislerini öğretecek kişilerin, toplum için faydalı işler yapacak kültürlü insanların yetiştirilmesi gerekir. Diğer milletlerle de diyalogun sağlam olabilmesi için, yabancı dillerin öğretimi yapılmalıdır. Toplumsal düzeni bozacak hallerin oluşmaması için gerekli eğitim öğretim faaliyetleri yapılmalıdır. İnsanlık adına yapılacak hayırlı ve güzel işlerle meşgul olmak ve bunu insanlığa kazandırmak lazımdır.¹⁸⁴

¹⁸² Teybe,9/71

¹⁸³ Gazali, *İhyâu Ulûmi'd Din*, c.II, s.755.

¹⁸⁴ Varlı, *a.g.e*,s.112.

C. Ahiret İnancının Ahlaki Etkileri

İnsani bir değer olan ahlak, hayatın her safhasında insanın gözetmesi gereken bir değerdir. Ahiret inancı insanı her alanda etkilediği gibi, ahlaki alanda da etkilemektedir. Bu etkilerden birkaçını bu bölümde ele alacağız.

1. Ahlak Üzerindeki Etkileri

Arapça da “seciye, huy, mizaç, tabiat... gibi anlamlara gelen ahlak hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Kaynaklarda insanın manevi yapısı için hulk kelimesinin kullanıldığı, bunun beden ve ruh bütünlüğü ile alakalı olduğu kaydedilir.¹⁸⁵

Halk ve huluk temel yapıları bakımından birbirinden farksızdır, çünkü ikisi de aynı kökten türemiştir. Halk gözle görülen duyu organları ile idrak edilen suret, şekil ile alakalı madde ağırlıklı mana olarak kabul görürken hulk ise kalp ile idrak edilip, hislerle duyulup ve ruhla temsil edilen içerik ve manadır.

Ahlak, insanda bulunan ve onun hayatını düzenleyen davranışların bütünüdür. İnsanın bu davranışları iradesine ve yasalara uygun bir şekilde yerine getirmesi ahlaklı olduğunun göstergesidir. Ahlaklı insan hayatını düzenleyen kurallara, örf ve adetlere samimi olarak uyar ve bunlardan faziletli olanlarını kendisine düstur edinir.

¹⁸⁵ Çağırıcı, “Ahlak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.II, s.1.

Ahlak, varlıklar âleminde sadece insanı ilgilendiren temel kavramlardandır. Çünkü insan, Allah tarafından, yaşadığımız bu kâinatta en mükemmel şekilde yaratılan, güzel huy ve özellikler verilen, kendisine secde edilen, Allah'ın halifesi seçilen tek varlık olarak yaratılmıştır. Bu anlamda, “insan, mübarek ve kutsal bir varlıktır.” denilebilir. Bununla birlikte insana özgürlük ve irade verilmiş, kararlarında seçim yapma hakkı verilmiştir. İnsan bu yönüyle zayıf ve aciz bir yanının olduğunu da göstermektedir. Bu bilgilere istinaden insanın iki yönünün var olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, insanın manevi, ilahi, batını ve hakiki niteliklere sahip olma yönü yani mükemmel yönüdür. İkincisi ise maddi, bedeni, fani ve harici niteliğinden kaynaklı zayıf yönüdür.¹⁸⁶

İnsan yaşadığı çevrenin izlerini mutlaka taşır. Çevresinden edindiği huy, alışkanlıklar ve yaşayış biçimleri onun ahlaki davranış şekillerini oluşturur. Bunun yanı sıra insanda fitraten bulunan bir de mizaç vardır. İslam alimleri insanda var olan huyları, fitri ve kazanılmış ahlak olmak üzere ikiye ayırır. Birincisi “ahlâk-ı tabii” yani fitri huy, ahlak olarak isimlendirilir. İnsanın yaratılışında aslen var olan kabiliyetlerini ve doğuştan yerleştirilmiş özelliklerini ifade eder.¹⁸⁷ İnsanda doğuştan var olan fitri özellikler ve nefsanî melekeler insanı sorumlu yapmaz çünkü bunların var olmasında insanın iradesi yoktur. Fakat bu melekelere uyularak işlenen fiillerden insan sorumludur.

İkincisi ise “ahlak-ı müktesebe” yani kazanılmış ahlak, huy olarak isimlendirilir.¹⁸⁸ İnsan kendisinde fitraten var olan huyların yanında aklını veya nefsinin kullanarak kendisine iyi veya kötü yeni bir karakter edinmesiyle oluşan kazanılmış ahlaktır. Kişi mükteseb ahlakı sadece akıl ve nefsi ile elde edemez bunun için en önemli etken çevre ve eğitimidir.

¹⁸⁶ Mustafa Doğan Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s.139.

¹⁸⁷ Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak ilmi ve İslam Ahlakı*, s.14.

¹⁸⁸ Akseki, *a.g.e.*, s.14.

İnsanın doğasında iyilik ve kötülük eylemleri mevcuttur, kişi bunu kendi yönelimleri ile iyiye ya da kötüye yönlendirebilir. İnsanın iyi huylarını ortaya çıkarması belli bir çabaya bağlıdır, bu çaba bir nevi nefsin cihadıdır. Erdemli insan kötü ahlakı bulunmayan insandan ziyade kendisinde mevcut olan iyi ve kötü ahlaktan iyi olanı üstün kılan insandır.

Güzel huylar ve erdemli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekarimü'l-ahlak, el-ahlaku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde; çirkin huy ve kötü hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemmime, el-ahlâku's-seyyie gibi terimlerle ifade edilmiştir.¹⁸⁹

Dışarıdan bilinmez bir meçhul olan insan, gerçek kimliğini huyu ve tabiatı ile ortaya koyar. İnsanlar ne kadar farklı görünmeye, kendilerini gizlemeye çalışsalar da huyları ve karakterleri onların gerçek kimliklerini bir gün mutlaka ele verir. Bir başka ifade ile şekil ve şemâlin aldattığı yerlerde huy insanın özündeki gizliliklere tercüman olur.

Ahlak veya huyun değişip değişmeyeceği hususunda eskiden beri birçok ihtilaflar vardır. Bir kısım alim huyun değişmesini mümkün görürken, diğer kısma göre bu mümkün olmamaktadır. Hatta onlara göre, huyun değişip dönüşmemesi ahlakın faydasıdır.

Ahlakın hiçbir şekilde değişip dönüşmeyeceğini ifade eden alimler, insanın kişiliğini oluşturan özelliklerin mizacının bir parçası olup, doğuştan var olduğu şekliyle kaldığını ve ahlakın sabit olmasının daha yararlı olduğunu savunurlar.

¹⁸⁹ Çağırıcı, "Ahlak", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.II, s.10.

Birçok İslam alimine göre huyların bir kısmı fitri bir kısmı ise sonradan alışkanlıklar ile kazanılmıştır. Doğuştan var olan fitri huylar değişmez iken, kazanılmış huylar değişebilir. Yaratılıştaki iyi ve kötü ahlaka meyilli olarak var olan insan, sahip olduğu ahlaki özelliğini büyüme ve gelişme sürecinde kazanır. İnsan doğumundan ölümüne kadar biyolojik, psikolojik, sosyal vs. gibi birçok farklı süreç ve çevreden geçerken ahlaki gelişimi de bunlara paralel olarak şekil alır. O halde insan iyi ahlaka yönlendiren faktörler karşısında iyi, kötü ahlaka yönlendiren faktörler karşısında da kötü ahlaklı bir birey olabiliyorsa ahlaki değişim ve dönüşümün varlığı söz konusudur. Şayet ahlakın hiçbir şekilde değişimi mümkün olmasaydı Hz. Muhammed (s.a.v.); “Allahü Teâla'nın ahlakıyla ahlaklanın”¹⁹⁰ diye emretmezdi.

İslam literatüründe ahlak insandaki iyi ve kötü huyların, tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhi ve manevi melekeleri ifade etmektedir. Bunun yanı sıra yeme, içme, konuşma gibi günlük hayatın çeşitli alanlarındaki davranış biçimlerine ve görgü kuralları için edep veya adap kavramları kullanılmıştır. Edep kavramı özel davranış alanları için kullanılır.¹⁹¹

Ahlak geniş anlamı ile Kur'an-ı temsil eder. Kur'an-ı Kerim ahlakın evrensel kriterlerinin bir bütünü gibidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'de bunun mücessem halini ifade eder ve onun ahlakı Kur'an ahlakıdır. Hz. Aişe validemize Peygamber Efendimizin ahlakına dair soru sorulması üzerine o: “Kur'an okumuyor musunuz? O'nun ahlakı Kur'an'dır”¹⁹² şeklinde cevap vermiştir. Onun bu sözleri ve Kur'an'da Kalem suresinde geçen “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”¹⁹³ ifadesi bunu teyit etmektedir. İnananlar bunu kabul ederken inanmayanlar, Mekkeli müşrikler dahi Peygamber Efendimizin ahlakını takdir etmişler hatta O'na güvendikleri için Muhammed-ül Emin ünvanını vermişlerdir.

¹⁹⁰ Yazır, *a.g.e.*, c.1 s,110.

¹⁹¹ Çağırıcı, *a.g.m.*, s.10.

¹⁹² Müslim, Salatü'l-müsafirin, 139.

¹⁹³ Kalem, 68/4.

İslam ahlakının kaynağı Kur'an ve Sünnettir. Kur'an-ı Kerim bir ahkam kitabı, dua kitabı ve tefekkür kitabı olmasının yanında aynı zamanda bir de ahlak kitabıdır. Fakat ahlakın yanında farklı birçok konulara değindiği için ahlak konusunu diğer ahlak kitapları gibi bir bütün olarak değil diğer konuların içine serpiştirilerek verilmiştir.

Ahlak konusuna birçok alim önem vermiştir, bunların başında mutasavvıflar gelmektedir. Bazı mutasavvıflar tasavvuf teriminin tarifinde onun ahlak ile olan ilişkisine dikkat çekmek için ahlakı kullanmışlardır. Birçok mutasavvıf, tasavvufi hayatta ahlaki faaliyetlerin, ibadet ve zikir gibi taabbüdi faaliyetler kadar önemli olduğunu belirtmiştir. İleri gelen mutasavvıflara göre, insanda hem dinin hem de ahlakın reddettiği bütün çirkin huylar ve kötü davranışların kaynağı nefistir. Öyle ki tasavvufi ahlakta insanın manevi benliğinin yüksek tarafını temsil eden ruh meleğe, nefis ise şeytana benzetilir. İmam Gazali ; “İnsan ihtiraslarıyla savaşıyor, nefisini bunların baskısından korur ve bu suretle meleklerin ahlakına benzer huylar kazanırsa kalbi meleklerin evi haline gelir.”¹⁹⁴ demektedir. Tasavvufi ahlakın gayesi, kötülüklerin kaynağı olan nefse karşı bir savaş halinde olma, insanın Allah'a yaklaşmasını ve ahlaki mükemmelliğe ulaşmasını önleyen bedeni ve dünyevi arzuların bağımlılığından kurtulma mücadelesidir.

İslam'da iman ve ahlak birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Kur'an'ın emirlerine boyun eğmek iman gereğidir. Bu emirlere uymakla en üstün ahlaki değerler elde edilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v): “Müminlerin iman açısından en mükemmel olanı, ahlakı en iyi olanıdır.”¹⁹⁵ buyurmuştur. Hz. Peygamberin bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere ahlaki açıdan mükemmel bir anlayış ve davranışa sahip olmayan kişi, iman açısından da kemale ermiş olamaz.

¹⁹⁴ Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd Din*, c.III, s.27.

¹⁹⁵ Buhari, Edep, 39

İslam'ın getirmiş olduğu ahlak anlayışı, her şeyden önce bir sorumluluk ahlakıdır. Hz. Peygamber: “Ben ahlaki prensipleri tamamlamak üzere gönderildim.”¹⁹⁶ buyurmuştur. Bu hadiste de olduğu gibi, Rasulullah'ın bütün hadisleri insanlara birbirlerine karşı iyi davranmaları konusunda görev yüklemektedir.

İslam'ın farz kıldığı bütün ibadetler kişiyi sağlam bir ahlak ile yetiştirmek için tekrarlanan alıştırmalardır. İslam, durum ve şartlar ne olursa olsun insanın bu ahlaktan vazgeçmemesini, ona sıkıca sarılmasını temin eder.¹⁹⁷

İslam ahlakının ilk ve temel prensipleri, Allah Teâla'dan korkmak O'nun emirlerine boyun eğip, saygı göstermek ve bu emirleri aksatmadan yerine getirmek, nehyettiği şeylerden ise kaçınmaktır.

İslam ahlakının en önemli yönlerinden bir tanesi Allah'ın rızasını gözetme duygusudur. Mümin insan her zaman halis niyetli olmalı, yapmış olduğu her davranışında asla dünyevi bir çıkar beklemeyip, sadece Allah'ın rızasını ve onun sevgisini kazanmayı arzu etmelidir. Öyle ki insan yapmış olduğu her hangi bir davranışında dünyevi çıkar gözetip, insanların gözünde itibar kazanmak veya ondan maddi bir beklentiye kapılarak iş yaparsa o yapmış olduğu bu işin Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Çünkü Hz. Peygamber “Ameller niyetlere göredir.”¹⁹⁸ buyurmuştur.

Müslüman ahlakının önemli prensiplerinden diğer birkaçı ise insanlara ve diğer yaratılmışlara karşı son derece şefkat, merhamet ve adaletle davranması, anne babaya saygılı olması, onların rızalarını ve dualarını almaya çalışması, zayıf ve muhtaçlara yardım edip yetimi öksüzü doyurup gözetmesi vs. gibi hususlardır.

¹⁹⁶ İbn Hanbel, Müsned c.II, s.381.

¹⁹⁷ Muhammed Gazali, *Müslümanın Ahlakı*, s.1

¹⁹⁸ Buhari, İman, 41

İnsan din ve toplum tarafından hoş karşılanmayan her türlü kötü davranış ve alışkanlıklardan uzaklaşmalı ve terk etmelidir. Bu alışkanlıklardan kurtulmanın en önemli yolu, insanın iradesine sahip çıkıp onu kontrol altında tutmasıdır. İradesine hakim olan insan, Allah'ın daima kendisini gördüğünü hatırlar tutarak O'nun emirlerine sarılıp yasaklarından kaçınarak ve ibadetlerini yerine getirerek İslami anlamda ahlaka sahip olabilir. Müslümanın Emr-i Bil Ma'ruf ve Nehyi Anil-Münker prensibini benimseyerek ahlakını daima daha iyiye yönlendirmesi lazımdır. Müslümanın daima ahlakını güzelleştirmesi ve diğer insanlara örnek olması gerekir. Hz. Peygamber "Ahlakınızı güzelleştiriniz." Allah'ın ve Rasulu'nün ahlakı ile ahlaklanınız." diye tavsiyede bulunmuştur.

a. Bireysel Ahlak Üzerindeki Etkileri

İnsanoğlu sorumlulukları olan varlıktır. İnsanın nasıl Allah'a, çevresine ve diğer insanlara karşı sorumlulukları varsa aynı şekilde kendi bedenine ve nefesine karşı da sorumlulukları vardır. İnsanın Allah'ın verdiği canı koruması, ona zarar vermeden sağlıklı bir şekilde bakması bedeni bir vazifesi iken iman, salih amel, güzel ahlak da ruhi vazifeleridir. İnsan toplumdan uzak yalnız da yaşasa ruhunu iman ve onun getirdiği faziletlerle donattığı vakit, erdemli birey konumundadır. Bireysel ahlakın amacı; insanın kulluk ahlakının devamında imanlı, salih bir insan inşa etmektir. Ahlaki değer sistemi ferde, kendisine karşı yerine getirmesi gereken bazı görev ve sorumluluklar yükler. Kişinin bu görev ve sorumlulukları benimseyerek yerine getirmesi, insanı ve toplumu korur.

Bireysel ahlak, insanı iyiye, güzele, doğru yola sevke eden bir koruma sistemidir. İnsanın ruh alemini kuvvetlendirerek nefisini arındırmaya yardımcı olur. Bütün bunların tezahür etmesi için insanın nefisini kötülüklerden, çirkinliklerden arındırıp Allah'ın koymuş olduğu emir ve yasaklara da uyması gerekir. Kişinin kendisini arındırma yöntemlerini iki aşamada ele almak istiyorum:

1-Zihinsel Arınma: Lügatte Arapça zeka kökünden türeyen tezkiye, “temizlemek, temize çıkarmak, arındırmak, arttırmak, saf olana çevirmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁹

Zihinsel arınma, halis niyet, gerekli olan güzel, işe yarar bilgileri edinme, içselleştirme, örnek alma ve bunu hayatına uygulama, hüsnu zanda bulunma, doğru düşünme gibi bazı ana kavramlarla ilişkili olarak gerçekleşebilen bir olgudur.

Niyet, kişinin bir işi yapmasındaki maksadı, kastı anlamlarına gelir. Kişinin bir işi yaparken niyeti her zaman Allah’ın rızasını kazanmak olmalıdır. Öyle ki amel ile niyet arasında ciddi bir bağ vardır. Hz. Muhammed (s.a.v) ın “Ameller niyetlere göredir.”²⁰⁰ hadisi amel ile niyet arasındaki bağı ortaya koymaktadır.

Bilgi, ahlaklı insanı inşa etmede bir vasıtaadır. Çünkü insan bilgisi ile doğru ve yanlış ayırt edebilir, arasında karar verebilir. Güzel ahlakın inşa edilebilmesi bireyin o konudaki bilgisine bağlıdır. Zihinsel arınma sağlam ve doğru bilgi edinerek mümkün olabilir.

Ahlak sisteminde elde edilen bilgiler uygulamaya koyulduğu ve güzel ahlaka dönüştürüldüğü zaman anlamlıdır. Kazanılan bilgi arınmayı sağlamalı, güzel amellere sebebiyet vermelidir. Amaçsız, fiillere dönüşmeyen bilgi kişiye yük olarak kalır ve onda kibre, gurura sebebiyet verebilir.

2-Nefsi Arınma: Arınmış nefis, kişinin hayalı, iffetli ve edep sahibi olması anlamındadır. Nefis özellikleri bakımından değerlendirildiğinde olumlu ve olumsuz taraflarının olduğu görülmektedir. Nefsin olumlu yönde sahip olacağı en ileri mertebe takvadır. Nefsin olumsuz yönde kazanacağı nitelik ise kişinin nefisini tanrılaştırmasıdır. Nefis eğitilebilir bir olgudur. Kur’an-ı Kerim’de: Mûsâ kavmine demişti ki: “Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanaınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul

¹⁹⁹ Hamza Aktaş, “Kur’an’da Arınma (Tezkiye) Süreciyle Nefsin Eğitimi”, s.173-187.

²⁰⁰ Buharî, Bedü’l vahy, 1.

etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur".²⁰¹ ayeti ile nefsin eğitilebileceğini ifade etmiştir. Bu sebeple nefsin olumsuz yönlerinin kontrol altına alınarak eğitilmesi ve iyi yönlerinin daha da geliştirilmesi gerekmektedir.²⁰²

Nefisi arınma, nefsi ve kalbi manevi kirlilerden yani isyan, inkar ve gaflete düşmekten sakındırmaktır. Manevi kirlilerden arındırılan nefis güzel ahlak ile terbiye edilir.

Arınma, nefsi her türü kötü davranış ve düşünceden arındırdıktan sonra meydana gelmektedir. Temizlenmeden kalbin kendisini arındırıp gelişmesi pek mümkün görülmemiştir. Bu temizlenmeye Kur'an-ı Kerim'den; "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır."²⁰³ ayetini örnek gösterebiliriz.

Tezkiye kavramını da içine alan ve lügatte, "saf, arı, duru ve temiz olmak, seçmek, tercih etmek" anlamına gelen (safave) kökünden türeyen, tasfiye kavramı ise, "süzme, arıtmak, saf ve temiz hale getirmek" demektir. Tasfiye ve tezkiye kavramlarının tasavvuftaki karşılığı aynı olup, nefsi kötü ve günah olan şeylerden temizlemek, çirkin olan şeyleri, temizleyip gidermek şeklindedir.²⁰⁴

Nefis tezkiyesi, nefsin isteklerini azaltarak, beden üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak ve böylece ruhun hükümlerini sağlamaktır. Buna binaen nefis tezkiyesi, bir nevi insanın nefsi ile ruhu arasındaki psikolojik savaştır. Nefisle olan savaşta insanın galip gelmesiyle nefsi arınma meydana gelir.²⁰⁵

Heva, nefsin şehvete meyil etmesi veya meyilli nefis anlamındadır. Öyleyse nefis cahil ve zalimdir. Bütün kötü işler ve sözler nefsin cehaletinden ve zalimliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanı şerre sevk eden, istek ve arzularını tetikleyen nefistir. Çünkü insan davranışlarının harekete geçmesinde nefsin rolü çok

²⁰¹ Bakara,2/54.

²⁰² Hamza Aktaş, *a.g.m.*,s.174.

²⁰³ Nur,24/30.

²⁰⁴ Hamza Aktaş, *a.g.m.*,s.175.

²⁰⁵ Tuncay Aksöz, "İnsan Benliğinin Arınması", s.83.

fazladır. Nefis kişinin konuşmasında ve davranışlarında da etkilidir. Kur'an-ı Kerim'de de nefis insanı kötü davranışlar yapmaya iten faktör olarak açıkça ifade edilmiştir. Hz. Yakub'un (a.s.) oğullarına "Nefsiniz sizi bu işi yapmaya sürükledi."²⁰⁶ "Bunun üzerine kardeşini öldürmekte nefisine uydu ve O'nu öldürdü."²⁰⁷ ayetleri nefsin insanı etkileyici rolüne işaret etmektedir.²⁰⁸

Hz. Muhammed sav. ; "Haya imandandır"²⁰⁹ sözü ile hayanın İslam ahlakı açısından önemini iman ile bağlantı kurarak ifade etmiştir. Güzel ahlakın korunması haya ve edebe bağlıdır. Haya duygusunu yitirmiş insanlarda kalpler kararır, kötülükler meşrulaşır, nefsi hevasının esiri olur.

b. Toplumsal Ahlak Üzerindeki Etkileri

Ahlak toplumsal bir olgudur. Çünkü bireyin hayatını detayları ile düzenlediği gibi insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini de düzenler. Toplu halde yaşayan ve diğer insanlarla ilişki içinde olan insanın iyi ilişkiler kurabilmesi için belli yasalara ve içinde yaşadığı toplum tarafından kabul görmüş toplumsal kurallara uyması gerekir.

İnsanın psikolojik ve ahlaki yönden sağlıklı olabilmesi, temel evrensel değerlere sahip olması ve bu değerleri benimseyerek davranışlarına yansıtmasıyla mümkündür. Toplum ve bireyin barış, huzur ve mutluluğu, ahlaki değerlerin varlığına ve yaşatılmasına bağlıdır. Toplumların sahip olduğu kültür ve medeniyeti oluşturan bu değerler; din, inanç, sanat, tarih, bilim, ahlak, dil gibi temel öğelerin her biridir. Değerler, toplum ve ferdi ayakta tutar. İçinde birçok farklı özellikler barındıran değerler, öğrenilerek nesiller boyu aktarıldığı için süreklidir ve insanlık tarihi kadar bir geçmişe sahiptir.²¹⁰

²⁰⁶ Yusuf 12/18.

²⁰⁷ Maide 5/30.

²⁰⁸ Osman Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XIV, sy:25, s.5

²⁰⁹ Buhârî, "İman", 16; "Edeb", 77; Müslim, "İman", 57-59

²¹⁰ Hamdi Kızıler, *Ahlaki Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi*, s.7.

Modern hayatla birlikte ahlaki değerlere yeterince önem verilmemesi bu hayatın getirmiş olduğu olumsuzluklardan birisidir. ‘Bu sebeple günümüzde de genç kuşaklar adeta içi boş, idealleri olmayan, zevkleri basit ve sıradan, geleceğe yönelik hayalleri ya çok kısa ya da hiç olmayan, sadece gününü düşünen, kendisini salt maddeden ibaret gören ve ancak bu yönünü tatmin etmeye çalışan, manevi değerlerden uzak, sorgulamayan, kendilerine söylenenleri ve verilenleri kabule meyilli, özgür düşünemeyen, bilgi ve kültür donanımı zayıf insan tipini çağrıştırmaktadır’.²¹¹

c. Ekonomik Ahlak Üzerindeki Etkileri

İslamiyet’in insana emrettiği ibadetler namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmekle sınırlı değildir. Allah’ın hoşnut olacağı her türlü fiiller, sözler ve davranışlar ibadet kapsamındadır. Kişinin yolda insanları rahatsız eden bir taşı kaldırması veya yükünü taşıyamayan birine destek olması, araca binemeyen hasta, yaşlı ve engellilere yardımcı olması ibadet olarak değerlendirildiği gibi, İslam’a uygun olarak ticaret yapması, kazandığını helal yollardan elde etmesi de ibadettir.²¹² Müslüman her davranışı ile diğer insanlara örnek teşkil etmeli yaşamının her noktasında İslam’a uygun hareket etmelidir.

İnsanın hayatta kalması için kalp vücut açısından ne kadar önemli ise mal da insanın hayatını sürdürebilmesi, varlığını devam ettirebilmesi için o kadar önemlidir. Mal, bir toplumun ayakta durmasını sağlar. Çünkü mal, insanlar arası ticaretin, alışverişin ana unsurudur.

İslamiyet ticaret yapmayı ibadet olarak kabul etmiş, bu ibadeti İslam’a uygun yapmayı emrederek uyulması gereken belirli kurallar ve kaideler getirmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Doğru Sözlü Olmak: Ticaret yapan kişi müşterilere karşı her zaman doğru sözlü, güvenilir olmalı dürüstlüğü ile müşteriye güven vermelidir. Müşterinin

²¹¹ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s.265.

²¹² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s.8.

bilgisizliğinden ve yahut dalgınlığından istifade edip satılmaya müsait olmayan malı ona satmak İslam ahlakına ters düşen bir harekettir.

Peygamber efendimiz bir hadisinde; “Doğru sözlü ve güvenilir tüccar (ahirette) peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraber bulunacaktır”.²¹³ buyurarak ticarete müşteriyi aldatmamanın, doğru sözlülüğün önemini belirtmiştir.

2. Yalan Yere Yemin Etmemek: Yalan Allah’ın kesin bir emirle yasakladığı davranıştır. Ticarete veya başka bir sebeple yalan söyleyip, bir de Allah’ın adını kullanarak yalan yere yemin etmek haramdır. Allah Teala böyle insanları Kur’an’da şu şekilde uyarmaktadır:

“Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların ahirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet gününde Yüce Allah bunlarla konuşmayacak, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Ve onlar için çok acıklı bir azap olacaktır.”²¹⁴

3. Ölçü ve Tartıda Adaletli Davranmak: “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir.”²¹⁵

Ölçüde hile yapmak bir toplumda ahlaki çöküşe neden olan sebeplerdendir. Kur’an’da buna örnek olarak Hz. Şuayb’ın peygamber olarak gönderildiği Medyen ve Eyke halklarını helake götüren sebeplerden biri olarak ölçü ve tartıda hile yapmalarını gösterir.²¹⁶

4. Müşteri Kızıştırmamak: Satıcı ve alıcı anlaşırken satıcı ile anlaşmalı üçüncü bir şahsın aynı mala daha fazla ücret teklif ederek malı alacak olan ilk satıcının aynı malı daha fazla fiyata almasına neden olmaktadır. Dolayısı ile malın fiyatını ve sürümünü artırmaya yönelik yapılmış hile, haksız rekabettir. Allah Teala ve Peygamberimiz bu şekilde yapılan ticareti yasaklamışlardır.

²¹³ İbn Mace, Ticârât, 1.

²¹⁴ Al-i İmran,3/77.

²¹⁵ En’âm, 6/152; İsrâ, 17/35; Mutaffifîn, 33/1; Şuarâ, 26/181-183.

²¹⁶ Bkz. Hud, 11/84-95; Şuara, 26/176-189; Rahmân, 55/9; İsrâ, 17/35; A’raf, 7/185.

5. Müşteriye Kolaylık Sağlamak: Alışverişte satıcı ve alıcı birbirine iyi davranıp kolaylık sağlamalıdır. Alıcı aldığı malın bedelini elinde varsa hemen ödemelidir. Şayet elinde yoksa satıcıya söz verdiği süre içinde ödemeli borcuna sadık kalmalıdır. Satıcı ise müşteriyi zor durumda bırakmamalı, sürekli borcunu hatırlatmamalıdır. Eğer müşteri ödeyemeyecek durumda ise o borcu müşteriye bağışlamak satıcı için daha hayırlı bir iştir. Allah cc. “Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.”²¹⁷ buyurmuştur.

6. Ticari İşlemlerin Kayıt Altına Alınması: Ticarete oluşan olumsuz sonuçların başında tarafların anlaşma maddelerini açıkça beyan etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Alışveriş sırasında yapılan tüm işlemler kayıt altına alınmalıdır ki daha sonra oluşacak olumsuz sonuçların önüne geçilebilsin. Kur’an-ı Kerim’de; “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın.”²¹⁸ ayeti ile ticari işlemlerin kayıt altına alınmasının önemi ifade edilmiştir.

Müslüman hayatın her alanında olduğu gibi ticari hayatında da doğru sözlülüğü, dürüstlüğü ve adaleti ile örnek teşkil etmelidir. Her zaman helal yolları gözetmeli, haram mallardan ve haram olan yollarla yapılan ticaretten uzak durmalıdır. İşveren işçisinin hakkını tam ve zamanında verip işçisini gözetip kollamalıdır.

2. Ahiret İnançının Adaletin Gerçekleşmesine Etkisi

Adalet, davranışlarda ve bir konu hakkında verilecek olan hüküm, ceza veya kararlarda Allah’ın kurallarına uygun olarak eşitliği gözetmektir. Aynı kökten gelen adl ise “orta yol, istikamet, bir şeyin karşılığı gibi manalara gelmektedir. Ayrıca Allah’ın isimlerinden birisi olan “Adl” adalet sahibi, çok adaletli anlamlarına gelir.

²¹⁷ Bakara, 2/280.

²¹⁸ Bakara, 2/282.

Adalet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında ‘şirk koşmak’)” gibi manalara gelen bir masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi manalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biridir.²¹⁹

Adalet her şeyden önce tevhid inancı ile yani Allah’ı tanıma ile başlar.²²⁰ Tevhid inancına dayalı bir adalet anlayışında, insanların arasında kayırma yapmadan, herkesin hakkını gözeterek, layık olduğunu ve hak ettiğini vermek şeklinde tezahür eder.²²¹

Adalet, İslam’ın önem verdiği konulardan birisidir, kim olursa olsun eşit muamelede bulunmak ve hakkı teslim etmektir. Hz. Adem (as)’ den Hz. Muhammed (sav)’e kadar gelen bütün peygamberler hakkı ve adaleti insanlara tebliğ edip adaleti her zaman gözetmişlerdir.

İnsan fitraten iyiyi-kötüyü, güzeli-çirkini, doğruyu-yanlışını diğerlerinden ayırt edebilecek kudrettedir. Bu özelliği ile insan diğer varlıklardan ayrılır. Fakat yeryüzünde kötüyü, çirkini, fitneyi, fesadı çıkararak yine insanoğludur. Güçlünün güçsüzü ezmesinin, haksızlığın, yanlışların doğruları gölgede bırakmasının bir gün hesabının sorulacağı aşikârdır.

²¹⁹ Çağırıcı, “Adalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.I, s.341.

²²⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.I, s.3119.

²²¹ Nilay Uyanık, *Kur’an Bağlamında Ahirete İmanın İnsan Eğitimindeki Rolü*, s.66.

Bu dünya, iyi ile kötünün hüküm sürdüğü, sürekli bir mücadele içinde olduğu arenadır. Fakat bu mücadeleden çoğu kez kötülük galip gelir ve birçok mazlum insan hakkını alamaz. İnsanoğlu vicdanen kötülerin bu dünya da cezalarını çekmelerini istiyor. Maalesef bu çoğu zaman mümkün olmuyor. Burada inanan insan ile inanmayan insanın farkı ortaya çıkıyor. İnanan insan, kötülerin bu dünyada olmazsa ahirette mutlaka cezalandırılacağından şüphe etmiyor. Fakat inanmayan insan ise kendisine zulüm eden insanın cezasız kalacağını düşünerek kendi kendine kahrolup, ümitsizliğe kapılıp yok olup gitmeyi düşünerek intihara kadar giden yollara teşebbüs edebiliyor.

Adaletin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği düşüncesi ve bu dünyada kendisine yapıldığını düşündüğü haksızlıkların intikamını alamayacağı fikri insanlar tarafından kabul ve tahammül edilemez bir durumdur. Lakin kendisinin güç yetiremediği zalimden ahirette onun adına Allah'ın intikam alacağını bilmesi ise insanı teselli etmektedir. Allah mutlak adaleti ile kötülerini cezalandıracak, iyileri de mükâfatlandıracaktır. Allah (cc);“Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlarınkı gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış, hâlbuki Allah gökleri ve yeri belli amaç uğruna ve hiçbiri haksızlığa uğramaksızın herkesin hak ettiğine göre karşılık görmesi için yarattı.”²²² ayetinde vurguladığı gibi ahirette herkes iyi veya kötü yaptıklarının karşılığını alacaktır.

Adalet duygusu ahiretin varlığının en büyük kanıtlarından birisidir. İnsanlar arasında pek çok zaman haksızlıkların yapıldığına ve bunların çoğunlukla yapanın yanına kâr kaldığını görmekteyiz. Nitekim yapılanların bir gün mutlaka karşılık bulacağı ve hiç kimsenin yaptığı yanına kâr kalmayacağına olan iman, ilahi adalet fikrinden kaynaklanmaktadır.²²³

²²² Casiye,45/22.

²²³ Şaban Ali Düzgün, *Sistematik Kelam*, s.329

İnsanda var olan adalet duygusu, ahirete inanmayı ve oradaki adaleti zorunlu kılmaktadır. İnsanın ahirette her şeyin karşılığı olduğunu bilmesi bu dünyada kendisini güçlü hissetmesine, metanetli bir duruşa sahip olmasına vesile olur. Allah'tan aldığı güç ile insan zalimin karşısında hakkı haykırır.

Hesapların en büyüğünün görüleceği, adaletin en doğru şekilde tecelli edeceği o gün Kur'an'da "din günü, ceza ve mükafat günü"²²⁴ olarak nitelendirilmiştir. Bu ayetin geçtiği Fatiha suresi namazın her rekatında okunarak, insanda beş vakit ahiret inancı ve adalet duygusu canlı tutulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde Allah Teâlâ ahiret günü insanların amellerinin karşılığını adalet ile vereceklerini asla haksızlık yapılmayacağını bildirmektedir. "Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."²²⁵ "O gün amelleri tartacak teraziler haktır."²²⁶ gibi ayetler de bu amellere karşılık vermenin ölçü ve tartıyla yapılacağını beyan etmektedir. "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."²²⁷ ayeti ise o günkü karşılık vermede adaletin asgari ölçüsü olacaktır. "Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek, kendilerine haksızlık edilmeyecektir."²²⁸

²²⁴ Fatiha, 1/3

²²⁵ Enbiya 21/47.

²²⁶ A'raf 7/8.

²²⁷ En'am 6/160.

²²⁸ Yunus 10/54.

Dünya hayatında hiçbir yerde ve hiçbir dönemde devamlı olarak adaletin hakim olduğu söylenemez. Dünya iyilik ile kötülüğün, hayır ile şerrin harp halinde olduğu bir savaş alanı gibidir. Burada çoğu zaman kötülerin iyilere galip geldiği görülmektedir. Zalimlerin yapmış olduğu kötülükler çoğu kez yanlarına kar kalmaktadır. Bu sebeple İlahi adalet fikri zulme uğrayan insanları rahatlatmaktadır. Bu dünyada olmasa da ahirette hakkını alacağı düşüncesi mazluma teselli vermektedir. İlahi adalet düşüncesinin olmadığı bir toplumda; hırsızlık, adam öldürme, gasp gibi birçok suçların önüne geçilemeyecektir.

Ahret günü, iyilik yapanların mükafatlarının bol bol verileceği, haksızlığa uğrayanların eksiksiz olarak haklarını alacakları, ilahi adaletin tecelli edeceği gündür. Zalimlerin de zulümleri yanına kalmayacaktır. Dolayısıyla bu inanç insana huzur ve güven vermektedir.

3. Ahiret İnancının İnsanları Sabır ve Ümide Sevk Edişi

Sözlükte “engellemek, hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak” anlamlarındaki sabr kelimesinin ahlak terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi manalara geldiği, aksinin ise ceza, telaş, kaygı, yakınma olduğu belirtilmektedir.²²⁹

Hayat zorlu bir süreçtir, insan her türlü acı, ıstırap, haksızlıklarla karşılaşmaktadır. Ahirete inanan insanda sabır yetisi oluşur. Çünkü bu dünyada çekmiş olduğu çilenin karşılığını ahirette alacağını bilir ve bunun için sabırla bekler.

Sabır “nefsi telaştan, dili şikayetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda sükunetini muhafaza etme, Allah’tan başkasına şikayette bulunmama” şeklindedir.²³⁰

²²⁹Çağırıcı, “Sabır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXV, s.337.

²³⁰Çağırıcı, *a.g.m.* s.337.

Sabır, bela ve musibetler karşısında endişelenmeden, ümitsizliğe düşmeden ve isyan etmeden beklemektir. Haksızlığa veya acıya maruz kalındığında öfkelenmeden katlanmaktır. Maruz kalınan bela ve musibetlerden ötürü sadece Allah'a yalvarıp yakarmaktır.²³¹

Sabır, bela ve musibet açısından, Allah'a değil de, Allah'tan başkasına şikayet etmemektir. Çünkü Yüce Allah, Eyyüb aleyhisselamı, kendisinden zararın savulması için dua edip sabretmesi sebebiyle şu sözlerinde övmüştür: "Muhakkak ki Biz onu sabreder bulduk."²³² "Eyyub'e gelince, o Rabbine; benim başıma dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin! diye niyaz etmişti."²³³ Bundan öğrenmiş olduk ki, kul, kendisinden zararın giderilmesi için Allah Teala'ya dua ettiği zaman, bu sabrını etkilemez.²³⁴

Izutsu, sabrın ruhen belalar ve acılar karşısında itidali muhafaza, ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin, davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesi için gerekli güce sahip olması anlamını taşıdığını söylemektedir.²³⁵

Kuran'da sabır kelimesi pek çok ayette geçmektedir. Allah cc. Müslümanların başlarına bir iş, kötülük geldiği zaman ona müdahale edip kötülük edeni cezalandırmayı caiz görmüştür, fakat sabredip Allah'a havale etmesini daha hayırlı görmüştür.

Kuran'da "Eğer içinizden bir grup bana gönderilene inanmış, bir grup da inanmamışsa, artık Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabredin! O, hükmedenlerin en iyisidir."²³⁶ ayetindeki ifade gibi bazı ayetlerde sabırdan kasıt azmetmek, sebat göstermek anlamındadır. Her türlü zorluğa karşı ümitsizliğe kapılmadan, kararlılıkla çalışıp çabalamaktır.

²³¹ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, s.76

²³² Sad,38/44.

²³³ Enbiya,21/83.

²³⁴ Cürcani, *et-Ta'rifat*, s.137.

²³⁵ Izutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.147.

²³⁶ Araf,7/87.

Sabır doğru anlamak gerekir, sabır başa gelen veya maruz kalınan musibet ve belaların kendi kendine geçmesini beklemek değildir. Sabır, miskin bir bekleyişle geçen pasif bir süreç değil, aksine aktif bir süreçtir. Sabır, bela ve musibetleri çözen bir anahtar, insanı düşmana karşı koruyan bir kalkandır. Sabırlı bir tutum sergilemek, hayatta başarılı olmanın, tutarlı olmanın, üstün ahlaklılığın ve yürekliliğin kanıtıdır. Sağlam akılla hareket etmenin ilk adımıdır.²³⁷

Müslümanlar hayatın her döneminde pek çok sıkıntı ve engellerle karşılaşmışlar hala da karşılaşmaktadırlar. Onları teselli eden ise sabırdır. Sabretme bu sıkıntılar karşısında çaresizce umursamadan durmak değil, aksine iradeyi kırmadan azimle mücadele ederek bu sıkıntıların üstesinden gelmektir. Bu durum Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir: “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helak edilir mi?”²³⁸

Kur'an-ı Kerim savaşırken sabır ve namazı tavsiye ettiği gibi, bela ve musibetlerin sebep olduğu durumlarda da sabır ve namazı öğütler. Ardından güçlüklerin ve krizlerin üstesinden gelenlere de sabırlarından ötürü zafer vaadinde bulunur.²³⁹

“Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.”²⁴⁰

“İşte bunlar, zorluklara sabretmelerinin karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar.”²⁴¹

²³⁷ Muhammed Karahan Akgül, *Ahret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri*, s.71.

²³⁸ Ahkaf,46/35.

²³⁹ Muhammed El-Behiy, *İnanç ve Amelde Kurani Kavramlar*, (Çev. A. Turgut),s.196.

²⁴⁰ Bakara,2/153.

²⁴¹ Furkan,25/75.

Yukarıda zikredilen ayetler, her türlü zorluk ve engel karşısında mümine sabrı tavsiye etmektedir. Kur'an sabrı, söz konusu ayetlerde şartları sayarak bu özellikleri taşıyan ve meleke haline getirenlerin, sergiledikleri davranışlarından dolayı ahirette mükafatlandıracağını vaat etmektedir.²⁴²

Bir farzı yerine getirmek veya bir günahı işlememek sabretmeksizin ele geçmez. Bunun için Rasulullah (sav)'a: "İman nedir?" diye sorduklarında: "Sabırdır" buyurdu. Diğer bir hadis-i şerifte: "Sabır imanın yarısıdır." buyurdu. Sabrın önemi ve fazileti sebebiyledir ki, Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette sabrı bildiriyor ve derece olarak iyi olanları sabra havale ediyor. Hatta dinde imam olmayı sabra havale ediyor ve "Onlardan imam kıldık, taate sabredenleri bizim emir ve hidayetimizle o kitaptaki ahkama davet ederler."²⁴³ buyuruyor.²⁴⁴

"Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkar edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."²⁴⁵ Ayetindeki sabır ifadesi cesaret anlamındadır. Allah Teala Müslümanlara kafirlere karşı yaptıkları mücadelelerde sabrı tavsiye etmiştir. Çünkü sabır erdemi cesareti beraberinde getirmektedir.

Sabır üç aşamadır: müsibetlere karşı sabır, ibadet ve itaatte sabır, günah ve isyandan çekinmekte sabır. İnsan heva ve heveslerini yenerek sabır alışkanlığını kazanabilir.²⁴⁶

İnsan hayatın her merhalesinde çeşitli zorluk ve sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Hayatını idame ettirmek için bu zorluk ve sıkıntılara katlanması, sabretmesi gerekir. Hayat mücadelesinin yanında Allah'ın emirlerini yerine getirirken de aynı sabrı göstermelidir:

²⁴² El-Behiy, *a.g.e.*, s.194.

²⁴³ Secde,32/24.

²⁴⁴ İmam-ı Gazali, *Kimya-yı Saadet*, s.609.

²⁴⁵ Enfal,8/65.

²⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.II, s.450.

“O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir. O halde O’na sabır ve sebatla kulluk et.”²⁴⁷

Mümin başına gelen felaketler karşısında, Allah’a olan inancı ve sabır sayesinde güçlü durur. Ayrıca sabır kişinin inancı uğruna mücadele ederken karşılaştığı zorluklara karşı ruhsal olarak çöküntüye uğramasını engelleyen bir haldir. Aynı zamanda sabır, kişiyi güçlü ve cesaretli olmaya sevk eder.²⁴⁸

Sabır insanın yaşamının her noktasında göstermesi gereken bir fiildir. Başına gelen felaketler karşısında kendisini muhafaza etmek, etrafına faydalı işler yaparken karşılaştığı güçlüklerle mücadele etmek için gereklidir. Ayrıca sabır insana iç huzur sağlamaktadır. Bu iç huzurun en büyük nedeni insanın dünyada Allah’a karşı iyi bir kulluk yaptığı, O’nun emir ve yasaklarına sabır ile sebat gösterdiği için ahirette O’nun rızasına mazhar olacağı inancıdır.

Arapça “Reca” kelimesinden türeyen “emel, umma” anlamındaki “ümit” kelimesi, ıstılahi olarak sevilen bir şeyin gelecekte hasıl olmasına kalbin umut bağlamasıdır.²⁴⁹

Allah’a iman insanı umutsuzluğa düşmekten korur, ona ümit duygusu verir. Çünkü Allah’ın kudretine ve merhametine olan inanç hiçbir imkanın olmadığı durumlarda dahi insanın hayata karşı dirençli ve ümitvari olmasını sağlar.

Ümit, insanın geleceğe dair umut ve hayallerini içinde barındıran bir olgudur. Umudunu yitiren, insan geleceğe dair hiçbir beklentisi olmayan insandır. Oysa insanın hayal edebildiği imkansızın dışındaki şeylere, ulaşması mümkün olabilir.²⁵⁰ Öyleki Allah cc. insanları bazı ayetlerle uyarmaktadır:

²⁴⁷ Meryem,19/65.

²⁴⁸ Alper, *a.g.e.*, s.107.

²⁴⁹ Cürcani, *a.g.e.* ,s.110.

²⁵⁰ Hökelekli, *a.g.e.*, s.185

“Deki: “Ey kendi aleyhlerine olarak günaha haddi aŐan kullarım! Allah’ın rahmetinden  mit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”²⁵¹

“Allah’ın rahmetinden  mit kesmeyin.  nk  inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden  mit kesmez!”²⁵²

Ümitsizliğe kapılan Müslümanlar Allah’ın bu ikazları sonucu Rabbinin yardımının geleceğini bilir ve ümitsizliği son bulur.

Gazali’ye göre ümidi oluşturan üç madde vardır; ilim, h l ve amel. İlim  midin kendisini ve önemini bilmektir. H l ümidi duyularla algılamak ve kalpte hissetmektir. Amel ise, ümidin gerektirdiği tarzda amel etmek ve davranış sergilemektir. İlim h li, h l de ameli beraberinde getirir. Ümit, sevilen bir Şeyi beklemekten ötürü kalpte vuku bulan lezzet ve rahatlıktır. Ancak bu beklemeyi karŐılayacak mantıklı bir sebebin olması gereklidir. Böyle bir sebep var ise beklemek  mittir. Aksi halde beklemek  mniyedir.  mniye ahmaklık ve aldanmaktır.²⁵³ Kişinin cenneti arzulararak beklemesi de  mittir.

İnançlı kimse yapmış olduğu iyiliklere veya göstermiş olduğu gayretlerine rağmen birtakım olumsuzluklarla karŐılaŐtıĐında, ümitsizliğe düşmeden bunların kendisi için birer imtihan sebebi olduğunu düşünüp, sabretmesi halinde ahirette m kafatlandırılacağına inanır ve huzur içinde olur. İslam’ın telkin ettiği sabır ve ahiret inancı da inanan fertlerin umutsuzluğa düŐmemeleri konusunda etkili olmaktadır.²⁵⁴

²⁵¹ Zümer,39/53.

²⁵² Yusuf,12/87.

²⁵³ Gazali, *İhyâu Ulûmi’d Din*, c.IV, s.260.

²⁵⁴ Hökelekli, *a.g.e.* s.190.

Allah'a ve ahirete inanan kimse geleceğe dair hep bir ümit içindedir. İnsan yapmış olduğu amellerin bir gün karşılığını alacağını bildiği için yapacağı her işi Allah'ın rızasını gözeterek büyük bir gayretle yapar. Çünkü yaptıklarının boşa gitmeyeceğini bilir ve yapacağı iyilikleri artırır. Allah'a ve ahirete inanmayan insan ise karamsardır geleceğe dair ümit beslemez, kendisine menfaat sağlamayacağını, karşılığını alamayacağını düşündüğü iyilikleri yapmaz.

SONUÇ

Ebedi hayat ölümden sonra tekrar dirilişle başlayacak olan sonsuz hayattır. Ölümden sonraki hayata iman, bütün ahlaki faziletlerin temel taşıdır. Bu inancı taşıyan insan bir gün hesap vereceğini bilir, bunun için hayatta iken hesabını veremeyeceği işlerden uzak durmaya çalışır. Böyle bir mümin, ömrünü faydalı işlerde harcar, kazancını helal yollardan elde eder. Kazandığını hayır işlerinde, insanlara yardım için harcar. Yoksulu kimsesizi gözetir, çevresine karşı sevgi, merhamet ve acıma duygusu ile doludur.

Ahirete iman sayesinde insan hayatını anlamlandırdığı gibi, niçin yaratıldığını, nereden geldiğini, niçin geldiğini sorgulayarak hayatın gayesini de anlar. Öldükten sonra neler olacağını bilir, boşluktan ve bilinmezlikten kurtulur.

Mümin iman gereği iyi bir kul olmanın kendisini ebedi saadete götüreceğini, Allah'ın hoşnutluğunu ve sevgisini kazanacağını bilerek bu dünyada psikolojik olarak rahat ve huzurlu olur. İnkâr edenler ise hayatlarını sürekli bir arayış ve huzursuzluk içinde boşa geçirirler.

Allah Teala, diğer iman esasları gibi ahirete iman gerekliliğini de peygamberler aracılığıyla insanlara bildirmiş fakat iman edip etmeme konusunda insanları hür bırakmıştır. İnanmayan insanlar ahiretin varlığını inkâr edip hayatın sadece bu dünyadan ibaret olduğunu savunup o şekilde yaşarlar. Ahirete iman edenler ise dünyadaki yaşayış şeklini ahiret inancına göre belirlemektedir. Bir nevi inanan ve inanan her insan kendi gideceği yeri ve sonunu kendi cüz-i iradesi ile seçmektedir.

Ahiret inancı, insanlar için umut ve mutluluk kaynağıdır. Öldükten sonra ebedi cennet hayatının mutluluğunun yanında bu dünya için de huzur kaynağıdır. İnanmayan insan, dünyada ne kadar refah içinde yaşarsa yaşasın ölüm korkusundan kurtulamaz. Çünkü onun için ölüm bir son, bir yok oluştur. İşte ahiret inancı bu korkuyu da bertaraf eder.

İnananlar için ahirete iman, insanı ümitsizliğe düşmekten kurtaran sonsuz bir umut kapısıdır. O, Allah'ın yardımının sürekli geleceğini bilir, O'ndan ümidini hiçbir zaman kesmez. Yapılan haksızlıkların, zulümlerin de elbet karşılık bulacağı günü sabır ile bekler.

Ahiret inancı bireylerin hayatlarını maddi ve manevi yönden düzenlediği gibi toplumları da tanzim eder. İnanan bir toplumdaki fertler birbirlerinin haklarına riayet eder, huzur ve sükûneti bozacak işlerden sakınırlar. Oysa ahiret inancına sahip olmayan toplumlar için aynı şeyi söylemek güçtür. Böyle toplumlarda meydana gelen toplumsal bir sorunun çözümü için birlik olmaz, kendisini ilgilendirmediği için üreteceği çözümün de ona bir fayda, menfaat sağlamayacağını düşünerek bu tür olaylardan uzak durur. Ahirete iman eden toplumun fertleri ise bu dünyada karşılıksız kalan işlerin ahirette karşılığını fazlası ile alacağını bilir. Bu bilinç toplumsal dirlik ve düzeni sağlar.

Sonuç olarak bu çalışmamızda üzerinde durmak istediğimiz mesele insanlar tarafından ölümün hayatın son buluşu veya yok olup gitme şeklinde algılanmaması gerektiğidir. Ölümle yeni bir hayat, hatta asıl hayat başlayacaktır. Böyle bir şeyi kabullenmek ise iman ve inanç vesilesiyle olabilmektedir. İşte bu inanç da ahirete imanı gerekli kılar. Ahirete inanan insan mutlaka bunun faydasını görmektedir. Bu faydalar sadece ebedi âlemde değil, bu âlemde de insanın karşısına çıkmakta ve her alanda etkilemektedir. Biz de bu etkilerin bazılarını değinmeye çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Müsned, Beyrut,1985

Akgül, Muhammed Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi,2020

Akseki, Ahmed Hamdi, “İslam Dini” Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 25.Baskı, Ankara, 1973

Aksöz, Tuncay, İnsan Benliğinin Arınması, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVII 31, 81-101. 2015

Aktaş, Hamza, “Kur’an’da Arınma (Tezkiye) Süreciyle Nefsin Eğitimi”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 59, 173-187. 2017

AKYÜZ, İsmail, “İslam’da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi”, The Journal of Academic Social Science Studies, Elazığ 2014, s. 461-482

Alper, Hülya, İmanın Psikolojik Yapısı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000

Atay, Hüseyin “Kuran’a Göre Tövbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkanı” İslamiyat Dergisi, c.I, İstanbul,1998

-----, İslam İnanc Esasları, Ankara, 1992

Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, DEÜ Yayınları, İzmir, 1990

Buhari, el-Camiu’s-Sahih, Mısır,1328

Cürcani, es-Seyyid Ali b. Muhammed, et-Ta’rifat, Bahar Yayınları, İstanbul,1997

Çağrııcı, Mustafa, “Adalet”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.I, İstanbul,1988

-----, ”Ahlak” TDV İslam Ansiklopedisi, c.II, İstanbul, 1989

-----, “Emri bi’l Ma’ruf Nehiy ani’l Munker”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI/138-141.

-----“Sabır”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2008, 35/337-339.

Demirci, Muhsin, Kur’an ‘ın Temel Konuları, MÜİF Yay. İstanbul, 2003

Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslam, Ankara, 2013

Döndüren, Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993

Düzgün, Şaban Ali, Sistemik Kelam, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara,2000

El-Behiy, Muhammed, İnanç ve Amelde Kurani Kavramlar, (Çev. A. Turgut), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2003

Ebu Mansur el-Maturidi, Kitabu’t Tevhid, trc. Bekir Topaloğlu, TDV.yay. Ankara,2017

Evkuran, Mehmet, Ahlak Hakikat ve Kimlik-İslam Kelamında Ahlak Problemi, Araştırma Yayınları, Ankara, 2013

Faiz, Ahmet “Fi Zilali’l-Kur’an’da Kıyamet ve Ahiret”, Konya,1991

Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, Tarih Ekoller Problemler “Kelam”, Tekin Kitabevi, Konya,2014

Hökelekli, Hayati, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, İstanbul, 2011

-----,Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Ankara,2002

-----, Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.3, c.3, s.151-165 1991

İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri, İstanbul, 2015

İmam-ı Gazâli, İhyâu Ulûmi'd Din, trc. Ahmed Serdaroğlu, c.II, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975

-----, Kimya-yı Saadet, çev. A. Faruk Meyan, Bedir Yayınları, İstanbul, 1974

-----, Cevâhiru'l-Kur'ân, thk., M. el-Kabbâbî, II. bsk., 1986

İmam Şa'rânî, Ölüm-Kıyamet-Ahiret ve Ahir Zaman Alametleri, İstanbul, 1981

İmam-ı A'zam Ebu Hanife, el-Vasıyye, (İmam- A'zam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İstanbul, 2016

Kara, Osman, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XIV, sy:25,(2012), s.1-24

Karacoşkun, Mustafa Doğan, Din Psikolojisi, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012

Karadaş, Cafer, İslam Düşüncesinde Ahiret, Bursa, 2008

Karaman, Hayreddin, Kur'an Yolu Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 2006

Kaya, Murat, Ebedi Yol Haritası İslam, Erkam Yay. İstanbul, 2012

Kaysıcı, Cafer, Kur'an-ı Kerim'de Mükafat ve Ceza, Hüner Yayınları, Konya, 2006

Kızıler, Hamdi, Ahlaki Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi, Milli Eğitim Dergisi, 44/204, 5-17. 2014

Koç, Turan, Ölümsüzlük Düşüncesi, İstanbul, 1991

KÖYLÜ, Mustafa, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 24-25, Samsun, 2007

Kurtûbî, Ebu Abdullah Muhammed b. El-Ensârî, El-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru İhyâi'tTurâsi'l-Arabî, Beyrut 1985

Muhammed Gazali, Müslümanın Ahlakı, trc. Abdulcelil Candan, REV Yay. Konya, 1996

Müslim b. Haccac, Sahih, Beyrut,1955

Özarslan, Selim, İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2001

-----, "Kelam'da Tövbe," Elazığ,2002

Pehlivan, Abdulhamid, Ölüm ve Ötesi Halk İnançları, İstanbul, 2013

Ragıp el İsfahani, Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü, trc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007

Said, Havva, İslam, çev. Mesut Tat, Tekin Kitabevi, Konya, 1992

Salih, Subhi, Ölümünden Sonra Diriliş, İstanbul,1998

Saruhan, Müfit Selim, "İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi" Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 47/1, 87-105. 2006

Sofuoğlu, Cemal, İslam Dini Esasları, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. 1996

Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil yay. İstanbul,2000

Taftazani, Şerh'ul-Akaid, Süleyman Uludağ, (Kelam İlmi ve İslam Akaidi), Dergah Yayınları, İstanbul, 2016

Taş, Hatice, "Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi", (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2005

Topaloğlu, Bekir, "Ahiret" TDV İslam Ansiklopedisi, c.I/548-554, İstanbul, 1988

-----, “Tövbe”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 41/279-283, İstanbul,2012

Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat “Kabir Hayatı” Konya, 1991

-----, “Haşır”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.XVI /416-417, İstanbul, 1997

-----,“Mizan”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.XXX/211-212, İstanbul, 2005

Toshihiko, Izutsu, Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul,1997

Türcan, Galip, Kur’an’da Ahiret İnancı ,(Doktora Tezi) Isparta, 2002

Uludağ, Süleyman, İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti, Diyanet Vakfı Yay. 2007

Uyanık, Nilay, “Kur’an Bağlamında Ahirete İmanın İnsan Eğitimindeki Rolü”(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2010

Varlı, Abdussamed, Kur’an’da Dünya Ahiret Dengesi(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi,2005

Yapıcı, Asım, “Dini Yaşayışta Tövbeye Din Psikolojik Bir Yaklaşım”(Yüksek Lisans Tezi),Erciyes Üniversitesi,1996

Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991, IV/302–309

-----, “Araf”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1991,c.III./259

-----, “Ba’s”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, V/98-100

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul, 1970

Yıldız, Kemal, Fıkhın Aydınlığında İbadet ve Hayat, İstanbul, 2006

Yılmaz, Mehmet, Ahiret İnançının Manevi Motivasyona Etkisi(Yüksek Lisans Tezi),
Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017

